

Möjligheternas skolgård

Om att skapa förutsättningar för en välanvänd utemiljö. Exempel från Luleå.

Examensarbete i landskapsplanering av Malena Johansson
Institutionen för stad och land, SLU Ultuna
December 2007

English title: Schoolyards of possibilities. About creating conditions for a well used outdoor playground. Examples from Luleå.

Följande examensarbete utgör det sista momentet på yrkesutbildningen till landskapsarkitekt vid SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet och omfattar 30 högskolepoäng eller 20 veckors arbete. Arbetet har utförts på Luleå kommuns Tekniska förvaltning, avdelning Park & Natur under året 2007.

Tack alla som på olika sätt bidragit med synpunkter, kunskap och material till examensarbetet!

Handledare: Petter Åkerblom, universitetsadjunkt, institutionen för stad och land, SLU.

Examinator: Sophia Norrman, forskningsassistent, institutionen för stad och land, SLU.

Extern examiner: Maria Hernberg, landskapsarkitekt på Cedervall Arkitekter i Stockholm.

FÖRORD

Under natten har det fallit 20 centimeter nysnö. Alla stadens ljud dämpas i det mjuka. Det är nästan farligt, för man hör inte att det dykt upp en bil bakom en i mörkret som vill passera. Barnen på väg till skolan tumlar runt i snön, gör spår och drar varandra i pulkor. Snön är ett fantastiskt material att leka med. På skolgården finns en stor snöhög, där står tjoande killar och kastar snöbollar. - Varför måste de kasta på varandra? suckar en lärare jag möter. Jag svarar att det är lustfyllt att krama bollar och oemotståndligt att också hiva iväg dem. Synd bara att det ska ske vid entrén, de som inte har lust att delta riskerar ändå att få en boll på sig. Vi pratar med snöröjarna om möjligheten att skapa flera, lite mindre snöhögar istället och att ploga upp åtminstone två möjliga entrévägar till skolan. Det visar sig vara fullt möjligt.

En bit från bollkastarna håller ett par tjejer på med att dekorera sin snögubbe. De bryter grenar av en vinbärsbuske, den enda vegetation som finns på gården. Hade skolgården varit något annat än en asfaltöken hade det kanske funnits mer attraktiva alternativ än snöbollskastning. I en backe hade barnen kunnat åka kana, i en lekskog hade de kunnat gömma sig under snötyngda grenar. Med fler rum av privat karaktär hade kanske flickornas snögubbe fått stå kvar en stund. Nu är den provocerande ensam.

Om jag vill att mina egna barn ska vara ute måste jag också gilla att vara det själv. De insikterna har resulterat i utflykter, även i bitande kyla och snöblandat regn, där vi upptäckt närmiljön: jordhögar, klapperstensfält, buskage och myrstackar. Vi har eldat och klättrat i träd, tillverkat odlingslådor, kojor och lådbilar. Jag har försett dem med material och det har fått bli stökigt. Vi har gjort sådant jag önskar barn fick göra på skolan och på förskolan, men som de tyvärr, av olika anledningar sällan får. Med mitt nyvunna engagemang har ett utemiljö-projekt på barnens förskola genomförts, vilket varit omåttligt uppskattat av både föräldrar, barn och pedagoger. Från början var osäkerheten stor kring vad man får och inte får göra ur säkerhetssynpunkt. Hade jag inte varit insatt i villkoren hade det sannolikt inte blivit något av. Jag föreslog att vi skulle göra kåtor med störar och presenningar. När det väl fanns ett förslag hakade alla på. Exemplet visar att det finns ett stort intresse för skolans utemiljö men att det behövs kunskap och entusiasm för att det ska resultera i en konkret utemiljöförbättring.

Genom att läsa om och arbeta med skolgårdar har jag fått en fördjupad förståelse för människans grundläggande behov av att vistas utomhus och i natur. Jag har också insett vikten av att själv kunna påverka och vara delaktig i utformningen av sin närmiljö. Upplevelser i barndomen bär vi med oss och de färgar oss hela livet.

Det här arbetet innehåller argument för barns utemiljö och idéer om hur vi kan skapa skolgårdar som inbjuder till lek. Barn måste ges rörelsefrihet och utrymme att kunna skapa själva. Leken är deras motor och vi måste se till att skolgården har de förutsättningar som krävs.

Luleå i december 2007

Malena Johansson

SAMMANFATTNING

Barns behov av en god utemiljö är, ur ett allmänt folkhälsoperspektivet såväl som ur barnets eget perspektiv, odiskutabelt. Barn som har en god och varierad skolgård har större förutsättningar att utvecklas väl i både fysisk, psykisk och social bemärkelse. Som pedagogiskt instrument, till exempel för kretsloppstänkande och förståelse för demokratiska processer, är skolgården också värdefull. Med skolgård menas i examensarbetet både förskolegård och skolgård för barn upp till 12 år.

Men vad är en bra skolgård? Och hur kan man som landskapsarkitekt medverka till en förbättring? Syftet med arbetet har dels varit att öka mina kunskaper kring skolgårdar, dels att få större förståelse för landskapsarkitektens yrkesroll och hur man tillämpar ett barnperspektiv i planeringen.

Sammanfattningsvis kan sägas att utformningen av skolgården har stor betydelse för barnens aktiviteter och om lärarna använder utemiljön i undervisningen. En bra skolgård innehåller miljöer där barn tillåts skapa på sina egna villkor. Den ska vara stor och där ska finnas en mångfald av platser med olika karaktärer och innehåll. Naturlika miljöer med dess föränderlighet och stora tillgång på löst material är särskilt betydelsefulla för barns lek. Där är det inte förutbestämt vad platsen ska användas till och barnen kan skapa sina egna platser, något som visat sig vara centralt för hur barn upplever utemiljön. Ett brett utbud av platser är viktigt, men för att bilda ett leklandskap behövs även ett kitt som håller samman de olika funktionerna. Stenar, vatten, sand och jord är element som har många användningsområden, liksom vegetation och höjdskillnader. Andra aspekter som utmärker en bra skolgård är att den är tillgänglig för alla och fri från fordonstrafik.

Samtidigt som jag bedrivit litteraturstudier har jag i samråd med skola, förvaltare och skötselansvariga tagit fram skisser till utemiljöförbättringar för tre skolgårdar. Dessa har realiserats under examensarbetets gång och bidragit till att jag fått kännedom om hela processen kring skolgårdsförändringar och fått praktiska erfarenheter av hur man genomför sådana miljöer jag förespråkar.

Utvärderingen av de ombyggda skolgårdarna visar att barnens aktiviteter utomhus ökat i både kvalitet och kvantitet. Samråden har tagit, och bör

Platser behövs som inbjuder till stillsam samvaro, likväl som för livliga aktiviteter.

få ta, mycket tid. För att åstadkomma ett bra resultat bör alla parter få vara med och påverka utformningen. Att anlita byggfirmor för att utföra skolgårdsarbetet kostar en del men kan vara befogat då det behövs omfattande markarbeten som skolan inte kan genomföra själva.

Barn vill ha en spännande miljö som de kan påverka medan de vuxna ofta prioriterar säkerhet, överblickbarhet och att det är snyggt och städat. Behovet av en lustfylld lekmiljö är lika viktigt som behovet av säkerhet och ordning och det är en sann utmaning att åstadkomma miljöer som både är trygga och utmanande. Med kunskap, engagemang och samarbete kan man med ganska små materiala medel skapa miljöer för vidlyftig lek på skolgården som också kan användas i undervisningen.

Slutligen måste även beslutsfattare få upp ögonen för utemiljöns betydelse och satsa mer resurser på skolgården. För att det ska ske behövs fler styrdokument på både lokal, nationell och internationell nivå.

ABSTRACT

Children's need of a good environment of playing outdoor at schoolyards is, both from a perspective of commonly public's health and from the children themselves, indisputable. Children who have a good and varying playground develop physically, psychologically and socially. As an instrument of pedagogic a playground also is valuable for example in teaching the round, periodical successions and understanding of democratic processes. The conception playground means here in my work the environment outdoor for children at schools up to about twelve years old.

What is a good playground then? How is it possible for a landscape architect to contribute improvements? The purpose of my work has been to enlarge my knowledge about playgrounds, understand more of the profession as a landscape architect and apply a perspective of children in the planning.

To sum up, the shaping of playgrounds has great importance for the activities of the children and if the teachers make use of it, the teaching.

A good playground gives the delight, the excitement and the curiosity free spaces and stimulates new challenges. There are places where the children are free to play as they want. Natural environments with its variableness and rich content of loose parts have a certain importance in playing. And as these places are not beforehand decided for specified activities the children are free to create their own spaces and that is a central meaning of how children experience their outdoor environment. A broad offer of places is important but to create a landscape of playing you also need to find something which will keep the different functions together. Stones, water, sand and soil are elements which give many different use as well as vegetation and differences of height. Other important aspects of a good playground are accessible entrance and freedom from traffic of vehicles.

At the same time as I have studied literature, consulted the staff of the school, administrators and those who are responsible of looking after the playgrounds, I have drawn sketches to show how to revitalize three different playgrounds. These projects have also been realized while I have been doing this work and that has also given me knowledge about the whole process of creating and changing

playgrounds in to the better. I have also got practical experiences how to create such environment of outdoor playing I speak for.

The evaluation of the revitalized playgrounds in my projects shows that the outdoor activities of the children have increased both in quality and quantity. The consultations have taken time and ought to take time. To get the best result all involved parts ought to put their influence at the shaping of a playground. Construction firms cost a lot but are necessary as it needs extensive work of the ground which the school doesn't manage itself.

Children wish exciting environments where they can put their own influence upon while adults often put the safety, the possibilities to overview and the look of a tidy playground in the first room. The need of a stimulating environment of playing is the same as the need of safety and regulations so it is really a challenge to create environments which both are safe and challenging.

Finally, those in power have to open their eyes in to the significance of a good environment of outdoor playing and put more resources on playgrounds. To be able to do so you need more documents of directing at a local, national and international level.

TEORIDEL

INLEDNING

Syfte

Mål

Inriktningar och avgränsningar

Metod och genomförande

SKOLGÅRDEN DÅ OCH NU

VISST BEHÖVS SKOLGÅRDEN!

BARNENS PERSPEKTIV

Olika förhållningssätt

Egna platser viktiga

LANDSKAPSARKITEKTEN DÅ?

Viktigt med barnkompetens

Förankra skolgårdsarbetet

Banbrytande förebilder

SÄKERHET OCH ANSVAR

STYRDOKUMENT

Internationella

Nationella

Kommunala

VAD ÄR EN BRA SKOLGÅRD?

Landskap för lek

Naturlika miljöer

Träd bättre än solkräm

Nio karaktärer att eftersträva

Tillgänglighet

Lekredskap

Vegetation

Växtfavoriter för skolgårdar i zon 6

Topografi

Platser för projekt och för eld

Belysning

Trafiksäkerhet

CHECKLISTA

Skolgårdens innehåll

Skolgården i planeringsprocessen

8 GENOMFÖRANDET 34

8 LULEÅ 34

8 Dagens förutsättningar och aktörer 35

8 Skolgårdsupprustning 36

8 Framtidens skolgårdsarbete 37

8

EXEMPEL 1: OASEN 39

9 Processen 39

Förslaget 43

10 Utvärdering 44

12 EXEMPEL 2: HAGA FÖRSKOLA 45

12 Processen 45

13 Förslaget 49

Utvärdering 50

16 EXEMPEL 3: ÄNGSKOLAN 51

16 Processen 51

17 Förslaget 53

Utvärdering 56

DISKUSSION 57

20 Varför så trista? 57

20 Så vad gör man? 58

20 Utseendet är också viktigt! 59

21 Om genomförandet och utvärderingen 61

22 KÄLLOR 63

22 Tryckta 63

23 Internet 64

TEORIDEL

INLEDNING

Det finns mycket skrivet om barns behov av utevistelse och om skolgårdens potential att fungera som en meningsfull lekmiljö som också kan användas i undervisningen. Ändå tillfredsställer dagens skolgårdar främst lek av uppreparande karaktär och mycket sällan experimenterande och utforskande aktiviteter (Norén-Björn, 1977). Hur kan det komma sig och vilka förändringar behövs?

Som landskapsarkitekt och samhällsbyggare vill jag verka för bättre skolgårdar.

Syfte

Examensarbetet har syftat till att skaffa:

- en fördjupad kunskap om skolgårdens möjligheter, förutsättningar och problematik
- kunskap om vilka fysiska aspekter som karaktäriserar en bra skolgård och hur man kan skapa dessa om de saknas
- större förståelse för barn och hur barnperspektiv kan tillämpas i planeringen av skolgårdar
- en ökad insikt i rollen som landskapsarkitekt

Mål

Examensarbetet har haft fyra tydliga delmål:

- sammanställa kunskap och egen erfarenhet om skolgårdar: varför de behövs, hur de bör se ut och hur processen kan gå till som leder till en välanvänd utemiljö
- presentera en checklista för framtidens skolgårdsarbete som lyfter fram de viktigaste komponenterna för en bra skolgård och hur processen kan gå till som leder till en väl använd utemiljö.
- ta fram byggbara skisser till tre skolors utemiljöer i Luleå
- beskriva och analysera mitt arbete med skolgårdarna, från första samrådet till den färdigbyggda miljön

Inriktningar och avgränsningar

Med skolgård i examensarbetet menas både förskolegård och skolgård för barn upp till 12 år. Hänsyn tas till att olika åldrar ställer olika

Det som för en vuxen ser ut som ris kan för ett barn vara en hel värld.

krav på skolgården. Barn över 12 år har andra behov och att utforma en skolgård för dem är till stor del ett annat uppdrag som jag valt att inte fördjupa mig i här.

I arbetet med de tre skolgårdarna har jag valt att inte i någon större utsträckning involvera barn utan det är pedagoger som deltagit i samråden. Genom litteratur och egna erfarenheter har jag tillägnat mig det nödvändiga barnperspektivet.

Främst har jag tittat på vilka fysiska förutsättningar en bra skolgård ska ha. Skolgårdens funktion beror förstås inte bara på hur den är formad utan även av faktorer som pedagogik, ekonomi, förvaltning och skötsel. För att öka min kunskap om dessa har jag studerat Luleå kommun som exempel.

Metod och genomförande

Arbetet består av en teoretisk och en genomförande del. I teoridelen sammanställs relevanta fakta hämtade från litteratur och från samtal med brukare, planerare, förvaltare och skötselentreprenörer. Teoridelen sammanfattas i en checklista för skolgårdsarbete i framtiden.

Litteraturen har bestått av en rad vetenskapliga böcker och artiklar men också enklare skrivna texter som berör barn, skolgårdar och landskapsarkitektur. Sökning av litteratur har skett på bibliotek, internet och via andra skrifers källförteckningar.

För att hämta erfarenheter från hur skolgårdsarbete går till i en kommun har Luleå studerats som exempel. Där har jag samtalat med ett tiotal personer som på olika sätt har med skolgården att göra, om deras syn på skolgårdar.

Pedagoger, vaktmästare, lokalvårdare och annan

skolpersonal har jag främst haft kontakt med under samråden om gestaltungs-förslagen. Utöver det har jag även haft kontakt med rektorer, lokalsamordnare och politiska beslutsfattare för skolan. Jag har också samtalat med några föräldrar om skolgårdens funktion och framtid. Luleå Miljöskola är en annan pedagogisk aktör med stor kunskap om miljö. De kan säkert få en större roll än idag för skolgårdarna.

Förvaltare har främst kontaktats för att bolla idéer som kommit från mig eller från skolan. Deras hållning till skolgårdsarbete varierar men är överlag återhållsam. Man anser sig inte ha skyldighet att engagera sig i utemiljön utan vidhåller att deras uppgift bara är att upprätthålla befintlig standard.

Skötselentreprenörerna har jag arbetat nära och fått mycket insikter från. De vet hur olika miljöer håller sig över tiden, vilken skötsel som krävs för olika typer av platser och hur man tillvaratar lokala material som träd, stockar och överblivet ”skrot”.

Genom att jag beställt arbeten av ett byggföretag har jag fått erfara hur deras arbete påverkar skolgården. De utför det som beställts men kan också komma med förslag på lösningar om de informeras om syftet med projektet: att skapa en så bra lekmiljö som möjligt. Byggföretaget har lärt mig att arbetet på skolgården tar tid och att det kostar. De har också visat att det går att genomföra okonventionella lösningar som har ett högt lekvärde till en rimlig kostnad.

För att vidga vyerna har jag även talat med brukare och planerare i andra delar av landet. Alla har gett värdefulla synpunkter på hur en utemiljö kan formas och förvaltas för att på bästa sätt tillgodogöra barnens behov. I Varberg har man berättat om sitt arbete med att involvera barnen i planeringsprocessen och hur man kan tillvarata lokala material. Från Stockholm har jag fått idéer till hur man kan använda prefabricerade lekredskap i naturmiljö.

Genomförandedelen består av en lägesbeskrivning för Luleå kommun där jag beskriver dagens skolgårdsarbete och dess aktörer. Sedan följer tre skolgårdsexempel. Dessa har tagits fram i samråd med skola, förvaltare och skötselentreprenörer och byggts under examensarbetets gång. Resultatet, inklusive processen som ledde dit, utvärderats mot bakgrund av teoridelen. De byggda miljöerna är alltså inte fullt ut ett resultat av mina teoretiska kunskaper utan ett ytterligare sätt att tillägna mig kunskap genom att jobba med skolgårdsförändring i praktiken.

SKOLGÅRDEN DÅ OCH NU

Skolgårdarnas utformning i Sverige har förändrats genom tiderna, men inte alls i samma omfattning som skolbyggnader och klassrum. Trädgårdsarbete och odling har varit viktiga komponenter i skolgårdarnas tidigaste historia. Flera idéer från den tiden känns delvis igen i våra dagar, till exempel att odling är en hälsofrämjande motvikt till klassrumsundervisning och stillasittande, att man lär sig genom att göra och att det öppnar barnens sinnen för naturen och fungerar som inspirationskälla i olika skolämnen. Först på 1950-talet började själva leken på skolgårdarna att uppmärksammas. Helt i linje med den tidens ideal och konventioner ställdes en rad olika fasta lekredskap upp och kring dessa asfalterades stora ytor. Några skolgårdar hade anställd personal, vilket ökade möjligheten att fungera demokratiskt fostrande och motoriskt utvecklande, vilket var ursprungstanken (Paget & Åkerblom 2003).

På 1970-talet agerade olika intresseorganisationer och myndigheter, som till exempel Lekmiljörådet, för barnens rätt till en god utemiljö. Förutom vanliga lekplatser växte det fram parklekar, bygglekar och äventyrslekplatser.

Lekredskapen har blivit allmänna symboler för lek och för omsorg för barnen. Men placerade i sterila sammanhang främjar de knappast kreativitet och eget skapande, socialt samspel eller spännande upptäckter.

Vegetation skapar många möjligheter till lek, särskilt om man kan vistas inuti, intill och bakom den.

Barn och det som rörde deras liv stod högt på trendbarometern, forskning och utredningar om barns utemiljö fick stort genomslag, män utbildade sig till förskollärare och det var fint att arbeta med barnkultur. Kunskapen om sambandet mellan barns utevistelse, hälsa och välbefinnande är mycket större idag än på 1970-talet. Men hur vi ska handskas med kunskapen, och inte minst hur man omsätter kunskaperna i praktiken, är en komplicerad fråga (Lenninger & Olsson 2005).

Skolgårdarna har under flera decennier uttryckt de vuxnas föreställningar om platser för barn. Gungan, rutschbanan och sandlådan har blivit allmänna symboler för omsorg om barnen. Ändå har det under åtminstone 30 års tid skrivits mängder av artiklar och rapporter där skolgårdarna beskrivs som identitetslösa asfaltsöknar, ödsliga, platta och trista som inbjuder till passivitet eller mobbning istället för till lek och gemenskap. Av att vuxna markerar omsorg om barnen följer inte automatiskt att barnen får det bra (Lindholm 1995).

Idag diskuteras framförallt folkhälsa och livsstilsfrågor. Man önskar stimulerande skolgårdar som också kan fungera i undervisningen. Naturen på skolgårdarna används främst för

att öka barnens förståelse för ekologiska processer och vår gemensamma miljö men också för fri lek (Lindholm, Paget & Åkerblom 2001).

Trots att forskning visar värdet av en bra skolgård har dess existens ifrågasatts från flera håll. Skolor tillåts där det helt saknas skolgård, vilket får konsekvenser i form av minskad utomhusvistelse och konflikter då skolan nyttjar allmänna parker (Persson 2004). I många kommuner minskar anslagen till skötsel och underhåll vilket kan medföra trista, slitna och rentav farliga utemiljöer. Men det finns också exempel på hur man satsat resurser på skolgårdar, tagit till sig de nya forskningsrönen om nyttan av utevistelse och vikten av en bra skolgård och tillämpat metoder för barnperspektiv i planeringen.

VISST BEHÖVS SKOLGÅRDEN!

Skolgården är en ny mötesplats, där vuxna, barn och ungdomar kan mötas över alla gränser, där engagemang, ansvar och stolthet kan spira. I arbetet med skolgården kan också en pedagogik som befruktar det traditionella växa fram.

Åtskilliga försök har gjorts för att utveckla skolgården som pedagogisk resurs, ändå finns det ingen utemiljö för barn som är så försummad som våra skolgårdar. Det konstaterade författarna till "En ny skolgård. Utvecklingsmöjligheter och problem genom fem skolgårdsförnyelser" (Paget & Widgren 1988).

Barn tillbringar numera ofta en stor del av sin vakna tid i skola och förskola. Miljön däromkring har blivit allt viktigare för många barns utomhuslek i vardagen. En inspirerande skolgård har därför stor betydelse för barnens välbefinnande. En stimulerande utemiljö är viktigt inte bara för barn i förskolan, ända upp till 12-årsåldern har barn ett stort rörelsebehov.

Rörelse är en mycket viktig del av ett barns utveckling. Fysisk utlevelse stimulerar den intellektuella utvecklingen, främjar koncentration och inlärningsförmåga, ger förbättrad uthållighet och förmåga att skärpa sin uppmärksamhet med mera. Barnet blir medvetet om sig själv både fysiskt och psykiskt. All rörelse är viktig, vare sig den sker inomhus eller utomhus, men utomhus kan barnen få plats till den rörelse som inte får plats inomhus.

Till exempel för att röra sig i hög fart eller yvigst och ostrukturerat (Grindberg & Jagtøen 2000). Det finns alltså en stor hälsopotential i den fria leken, den ger välbefinnande och glädje och fungerar avstressande utan de prestationskrav som finns inom idrotten. Därför är det viktigt att skolgården inbjuder till lek och rörelse och att den är tillräckligt stor. Enligt socialstyrelsens allmänna råd från 1989 bör det finnas 40 m² skolgårdsyta per barn. Är gården liten tenderar barnen ge upp den fysiska leken.

Den engelska etnologen och skolgårdsforskaren Wendy Titman (citerad i Olsson 1995) lyfter fram barnet och barnets syn på den omgivande miljön i sin forskning. Barn upplever sin miljö på ett annat sätt än vuxna. För det första är skolan för ett barn inte bara skolhuset utan också utemiljön. För det andra vet barn att det är de vuxna som gjort skolgården och utrustat den efter barnens behov. För barnen är skolgården en värdeomrättare på hur mycket - eller lite - vuxna uppskattar dem. De budskap vuxna förmedlar via skolgården är en del av den dolda läroplanen. Titman visar det vi väl alla egentligen vet: Barn älskar att klättra, att gräva, att göra fördämningar, de tycker om gräs och djur, barn vill kunna bygga kojor och kunna vara ifred. Varför ska det då vara så svårt att ge dem detta?

I en annan av Titmans studier gjord bland 11-16-åringar lyfts skolgårdens betydelse för hemkänsla, identitet och spegling av den egna kulturen fram. Ungdomarnas möjlighet till påverkan är en viktig förutsättning för att detta ska kunna växa fram. Med en stark identitet vågar man möta andra människor och kulturer (Titman 2000).

För barnen är skolgården en värdeomrättare på hur mycket - eller lite - vuxnar uppskattar dem. På asfaltsytor tenderar lekarna att bli hårda, det finns inget ställe att dra sig undan på eller sätta egna avtryck.

Stress är ett fenomen som sjunkit ner i åldrarna och förekommer även hos barn, liksom koncentrationssvårigheter, ångest och depression. Naturbaserade upplevelser har stora hälsoeffekter och bör kunna erbjudas i skolans närmiljö. De flesta vuxna som aktivt tillbringat mycket tid i naturen har skapat sitt intresse för detta redan som barn. Därför har förskola och skola en viktig uppgift när det gäller att skapa intresse för ett livslångt lärande genom att erbjuda barnen aktiviteter som bygger på naturbaserade upplevelser.

Flera forskare har konstaterat att skolans utemiljö bidrar till en ökad variation i skolans pedagogiska uppbyggnad. Möjligheten att arrangera utomhusundervisning är en stor tillgång som kan bidra till ett ökat lärande. Utemiljön erbjuder sinnliga upplevelser där en traditionell klassrumsundervisning inte är möjlig. Lärarens roll blir mer som medupptäckare eller ledare i utomhusundervisningen vilket innebär att ett gemensamt lärande gynnas (Åkerblom 2005).

I England, Australien, USA och andra länder diskuterar allt fler lärare, skolledare, förvaltare och beslutsfattare vikten av att satsa på fungerande utemiljöer för barn och ungdomar. Inte bara för rast och lek, utan också som levande klassrum (Olsson & Åkerblom 2003).

I Petter Åkerbloms LIC-avhandling "Trädgård i skolan - skola i trädgården" (2003) framkommer det att pedagogerna efterfrågar förstärkning av grön kompetens i skolan. Det borde vara lika självklart som att de har tillgång till uppvärmda skolbyggnader, white boards, datorer, vatten och avlopp. Det är också min egen erfarenhet: att skolan har ett stort behov av en grön resurs som kan vägleda och inspirera till skolgårdsarbete. Förvaltare och entreprenörer kan stimulera utomhusaktiviteter på skolgården genom att nyttja den gröna kompetens de redan har. Det handlar kanske bara om att synas mer på skolan, prata mer med barn och vuxna och att den vägen tydliggöra den roll man har för omsorgen om deras utemiljö. På så sätt kan man stimulera ökat ansvarstagande för den gemensamma utomhusmiljön. Samtidigt kan förvaltning i dialog med brukarna fungera som en metod för fortlöpande miljöförbättring, design och utveckling av pedagogiska verksamheter (Olsson & Åkerblom 2003).

BARNENS PERSPEKTIV

En funktionell skolgård ur ett barnperspektiv ska ge barnet möjlighet att oplanterat, i stundens ingivelse, kunna välja platser för sitt agerande och forma dessa platser på ett sätt som inte är bestämt på förhand (Lindholm 1995). Hur kan man planera för det?

Dels måste man vara medveten om att barn och vuxna har olika förhållningssätt till utemiljön och vitt skilda meningar om hur en skolgård ska se ut och fungera. Dels måste man ha kunskap om vilka platser utomhus som visat sig ha betydelse för barn. Med den kunskapen och erfarenhet kan man genomföra okonventionella lösningar som gör att skolgården fungerar ur barnens perspektiv.

Olika förhållningssätt

Barnens och de vuxnas relation till utemiljön skiljer sig från varandra på många sätt. Enligt Gunilla Lindholm (1995) är vuxnas markanvändning målrelaterad. Indelningen av marken styrs av dess skilda förutsättningar för olika typer av nyttjande; odling, bostäder, skogsbruk o s v. Barnets användande av marken är icke målrelaterat. För barnet är den aktivitet som kan utföras på platsen det centrala. Det finns en nära koppling mellan barnets aktivitet och den miljö som nyttjas. Aktiviteten och platsen formar varandra.

Barnets markanvändning handlar inte enbart om hur de använder olika platser utan också om att inspireras av omgivningen. Detta synsätt återkommer även Kylin & Lieberg (2001) till i sin jämförelse mellan ”planerarperspektiv” och ”barnperspektiv”. Medan de vuxna i studien beskrev en plats utifrån dess karaktär, till exempel vild och variationsrik, pratade barnen om vad de kunde göra på platsen. Kylin & Lieberg upptäckte även att vuxna talar om platser med generella termer och på en övergripande skala. För barnen var istället detaljer och enskilda platser viktiga. Författarparet hänvisar till Wendy Titmans studier och menar att barn läser av platserns helhet genom att studera små element som de ser som betydelsefulla. Vilka delar av utemiljön som barn använder har ingen direkt koppling till i vilka miljöer de trivs. Barn leker där de befinner sig och använder miljön så gott

Barnen förhåller sig till utemiljön på ett annat sätt än vuxna.

det går i sin strävan att lära sig nya saker. Finns inte den spännande och stimulerande miljön som barnet behöver tillräckligt nära betyder det inte att barnet tar sig längre bort, till någon annan plats. Barnet nöjer sig istället med den torftiga miljön som finns till hands eller väljer kanske att vistas inomhus framför tv:n. En god utemiljö nära barnet är viktig framförallt för barn upp till 5 års ålder vars rörelsefär är ytterst begränsad (Kylin & Lieberg 2001).

Astrid Lindgrens böcker påminner oss om den relation vi hade som barn till landskapet eftersom hon beskriver omgivningarna utifrån barnens markanvändning. Miljöskildringarna är aldrig landskapsmåleri eller orienteringskartor. De har vare sig med romantik eller med vetenskap att göra. De är konkreta beskrivningar av de platser barn har gjort till sina, genom att vara där och använda marken på barns sätt (Lindholm 1995).

”Om någon skulle fråga Madicken, hur där ser ut, så skulle hon kanske svara så här:

Sss, det är ett vanligt rött hus! Det är som ett hus förstås. I köket är det trevligast. Lisabet och jag leker i vedskrubben, och så hjälper vi Alva när hon bakar. Nej, förresten, det är trevligast på vinden, Lisabet och jag leker gömme där och ibland klär vi ut oss till kannibaler och leker att vi äter upp folk. På verandan har vi också skojigt, vi klättrar ut och in genom fönstrena och leker att vi är sjörövere som klättrar upp och ner på en båt. Omkring huset är det fullt med björkar, dom klättrar jag i, men inte Lisabet, för hon är för liten, bara fem år. Ibland klättrar jag på vedbotaket också. Vedbon och snickarbon och mangelbon och tvättstugan ligger i ett rött hus alldeles intill Nilssons staket. Om man sitter på vedbotaket kan man titta in i Nilssons kök,

det är roligt. Och det är roligt att åka på mangeln, när Alva och Linus-Ida är i mangelnbon och manglar. Men det bästa är i alla fall ån. Vi får vara på klappbryggan, för vattnet är inte djupt, men lite längre ut är det djupt. Åt andra hållet är gatan. Vi har en syrenhäck där, så att ingen kan se vad vi gör. Fast vi kan ligga bakom häcken och höra vad folk pratar, som går förbi, det är väl finemang? Ungefär så säger Madicken om man frågar henne, hur det ser ut på Junibacken” (Lindgren 1983).

Egna platser viktiga

I sin doktorsavhandling *Från koja till plan* (2004) visar Maria Kylin hur barn entusiastiskt beskriver de egna platserna och de egna påhittade lekarna. Dessa platser och dessa lekar verkar ha stor betydelse jämfört med platser speciellt utformade för barn som till exempel lekplatser, skolgårdar eller regellekar. Kojorna betraktas av barn som egna platser. Manipulation i utemiljön och med det material som finns till hands är en viktig del för att platsen ska upplevas som egen. Kylin har använt kojan som ett redskap för att hårdra skillnader mellan barns och planerares perspektiv, och för att ge exempel på hur nära förbundet upplevelser och erfarenhet av utemiljön är med fysisk utformning och uttryck. Eller med andra ord, hur utemiljön påverkar barnet och hur barnet påverkar utemiljön.

Barnombudsmannen anser att barns synpunkter och perspektiv saknas i frågor som rör fysisk planering (Barnombudsmannen 2002). Kylins forskning visar att översikts- och detaljplaner inte speglar barnperspektivet i den mening att hänsyn tas till barns egna platser. Planerare uttrycker en viss medvetenhet om barns upplevelser och användning av utemiljön, men när det gäller en fysisk planering av denna så handlar det till största delen om funderingar kring lekplatser, skolgårdar och att spara naturlika områden. Hon konstaterar också att planerarperspektiv och barns perspektiv är svåra att förena. Barns eget inofficiella nätverk och struktur i sin vardagsmiljö skiljer sig från det officiella nätverk och den struktur som hanteras i olika planeringssammanhang. Ett barnperspektiv på utemiljön bör istället diskuteras utifrån barns egna platser och barns egna upplevelser, inte de platser och upplevelser som regisseras i planer. Diskussioner förs kring frågan om denna skillnad mellan barns platser eller platser för barn kan kopplas till en vidare fråga om barns rätt att bli synliga och ta plats i urbana utemiljöer (Kylin 2004).

Att man i skolgårdssammanhang bör utgå från att barns lek inte sker på vuxnas villkor menar även

Gunilla Lindholm i sin doktorsavhandling *”Skolgården - vuxnas bilder, barns miljö”* (1995). Hon menar att alla vuxna som på något sätt arbetar med skolgårdar behöver insikt och kunskap om vad barns aktiviteter fordrar av den fysiska omgivningen. Landskapsarkitekten måste vara medveten om vad som görs för att för att uttrycka vuxenbudskap och vad som görs för att ge utrymme åt de egna platserna för de barn som kommer att vistas på skolgården.

Lindholm beskriver leken som en icke målrelaterad aktivitet eller icke målrelaterad användning av platser. Skogsdungen är funktionellt ospecificerad och kanske därmed osökt kan vara platsen för icke målrelaterade aktiviteter. Funktionsspecificerade lekredskap och bollplaner tycks däremot rimma illa med lekens idé att vara icke målrelaterad. Med detta påstås inte att man inte kan leka på bollplaner eller med lekredskap, men att en skolgård med enbart ett sådant platsutbud är formad ur ett vuxet målinriktat perspektiv på aktiviteter och platser, menar Lindholm.

Lindholm visar i sin forskning att barnen vill ha tillgång till vuxenvärlden och kunna betrakta och bearbeta den i sina lekar. I dag lever barn och vuxna åtskilt. I de områden vi avsätter för barn att vistas i utomhus till vardags, är vuxna, ännu mer än annars, frånvarande. Därför

Barn älskar att klättra, att gräva, att göra fördämningar; de tycker om gräs och djur; barn vill kunna bygga kojor och vara ifred. Varför ska det vara så svårt att ge dem detta?

Små barn upptäcker miljön med hela kroppen

brukar vi tala om lekplatser och skolgårdar som barnens frirum. Individens frihet är dock begränsad, av inhägnader, av funktionsbestämda ytor och redskap, men kanske främst genom den ständiga vistelsen i en stor barngrupp, som snabbt skapar sina sociala mönster och oskrivna regler. Skolgården blir inte barnens frirum utan barngruppens. Barngrupper skapar inga barndomsparadis, menar Lindhom (1995). För att på skolgården möjliggöra för det enskilda barnet att göra upptäckter och utveckla ett personligt och positivt förhållningssätt till utemiljön måste miljön vara utvecklande för olika åldrar och behov och kunna erbjuda många olika platser för skilda sinnesstämningar och aktiviteter. Sist men inte minst är vuxnas närvaro och engagemang viktigt eftersom den kan fungera som en katalysator för leken.

Vid planering av den fysiska miljön gäller det alltså att försöka se miljön ur barnens synvinkel. Som landskapsarkitekt ser jag kanske bara ett risigt buskage bredvid klätterställningen, medan det för barnen är ett palats med flera rum där man kan se ut utan att synas. I buskarna hänger trassel från kassetband. Vilket skräp tänker jag, men efter att ha frågat barnen får jag veta att trasslet består av spöksagor, som de berättar för varandra i sitt hus, som de inrett med diverse upphittade föremål på skolgården; badmintonracket, tygtrasor och godispapper.

Titti Olsson har reflekterat över varför skolans vårdträd ofta blir saboterade. Hon menar att det kan bero på att när barnen önskar sig träd på skolgården ser de framför sig något som de kan klättra i, sitta under och samla blad och kottar från. Men, vårdträdet består oftast av en klen liten pinne, ibland med stöttor som är grövre än trädets stam. De förstår intuitivt att

denna svaga tingest aldrig kommer att bli ett träd att klättra i så länge de själva går i skolan. Det är en ren provokation. Det är bättre att satsa på lite större träd från början, de inger respekt (Olsson 1995).

Olika åldrar olika behov

Vilken ålder barnet har påverkar sättet det leker på. Olika åldrar ställer olika krav på skolgården så att den kan stödja just den utvecklingsnivå barnet befinner sig på. Denna del baseras på Boverkets Unga är också medborgare (2000) och Nic Nilssons artikel Barnmiljö på 2000-talet (2001). Naturligtvis är de siffror och påståenden som jag nämner här mycket generella och individuella avvikelser förekommer.

För de små barnen är området precis utanför förskolans entré mycket betydelsefullt eftersom de har en kort aktionsradie. De behöver en innehållsrik och stimulerande, trygg och hemtrevlig miljö, som är inbjudande även för vuxna, då närheten till vuxna är central. För de små barnen är leken grunden till allt. Den fysiska och sociala miljön binds samman genom leken. I leken utforskar de hela tiden sin omgivning och försöker förstå den. För ett litet barn är allt nytt och spännande. Grus kan vara omåttligt intressant att utforska för en ettåring. Med sinnena, kroppen och tanken bearbetas intrycken om och om igen. Eftersom barnet är litet skiljer sig dess upplevelser av storlek och avstånd avsevärt från vuxnas. Typiskt för de små barnen är att de använder en mängd olika uttrycksmedel. De kommunicerar med sin omgivning med hela kroppen genom dans, sång, gester, genom att skapa och låtsas, genom att rita, måla och bygga. I takt med att barnet växer och utvecklas blir uttrycken mer och mer specialiserade. Barn i denna ålder tycker om att betrakta andra

De fasta lekredskapen kan fylla en funktion på skolgården om de placeras i ett sammanhang, gärna med naturmark intill.

människor, de håller på att utveckla den motoriska förmågan och deras intresse för omgivningen ökar. Fram till ca 2 års ålder är övningsleken den lekform som barnet tillämpar. Denna kännetecknas av ideliga upprepningar av omvärldens tal och rörelser. Sandlåda, små nivåskillnader och småbarnsgungor kan vara lämpliga lekredskap för de yngsta barnen på förskolan.

Från 2 års ålder upp till ca 7 år kommer förutom övningsleken också fantasileken, låtsasleken, in i bilden. Barn i åldern 3-6 år utvecklar sin motorik och uppfattningsförmåga i snabb takt. Leken med barn i deras egen ålder är av stor betydelse. Aktionsradien ökar, men de vistas enbart kortare stunder utom hör- och synhåll. Skapandeglädje och nyfikenhet är betydande i denna ålder och barnens intresse för nya saker ökar. De tycker om att skapa med t ex sand och lera och deras lekar består av flera olika typer; fantasilek, fysisk lek och uttrycksfull lek. Dessutom ökar deras oberoende och självständighet i ensam lek och i lek tillsammans med andra, men de har ibland behov av medling från en vuxen person. Deras behov, vad gäller utemiljön, består av gemensamma områden och naturrekreation. Platser där man kan klättra, gunga och bygga och som är intressanta att utforska. De har behov av att påverka och sätta prägel på sin miljö. Ris, rörstumpar och brädbitar ger barnens fantasi rekvisita och bör inte automatiskt avfärdas som skräp.

Landskapet som leker med barnet.

De fasta lekredskapen har sin plats på skolgården men bör placeras i ett sammanhang, gärna med naturmark intill.

Barn i åldern 6-12 år börjar lösgöra sig från vuxnas stöd och ledning. Både i tänkande och handling testar de gränser och försöker hitta sig själva. Denna period är viktig i utvecklingen till en självständig, kreativ och ansvarsfull individ. De vill ta eget ansvar, testa sin självständighet men behöver samtidigt ha en ansvarstagande vuxen att luta sig mot emellanåt. I deras lekmiljö bör, precis som för de mindre barnen, finnas löst material och möjligheter att bygga kojor och små rum, till exempel i ett leksnår. Där bör även finnas möjlighet att cykla och åka skridskor.

Från ca 8 års ålder upp till 11 år är en ny lekform betydelsefull för barnet. Den kallas för regellek och fungerar som en socialisationsprocess. Barnen leker i större grupper och gärna på platser där man tvingas följa vissa regler. Skolgården måste kunna erbjuda generösa utrymmen för social aktivitet, som kurragömma och andra lekar i grupp, men även mindre, skyddade rum. Genom leken lär barnet gradvis känna den yttre världen. Utveckling av relationer till jämnåriga kompisar är mycket viktigt för barn i dessa åldrar. Barnen utvecklar sin sociala förmåga genom att leka och umgås med andra barn. De lär sig att sätta sig in i andra människors situation. Barn i denna ålder måste få möjlighet att undersöka och upptäcka omvärlden och sig själva. På skolgården bör finnas många olika sorters material, möjligheter till klättring, odling och bygglek.

För barn i åldern 11-16 år är det viktigt med platser där man kan samlas, hänga, diskutera och umgås. Det kan vara bra att minnas när man ser tonåringar uppflugna på elskåp, tak eller hängandes på skotrar. På skolgården behövs också platser för olika slags idrott.

LANDSKAPSARKITEKTEN DÅ?

Landskapsarkitekterna är den kategori vuxna, som i första hand står för kunskandet om rumsgestaltning utomhus. Uppgiften att gestalta en skolgård innebär, liksom i alla andra landskapsarkitektoniska sammanhang, att ge en anläggning form och innehåll som ansluter sig till platsens verksamhet, efter uppdragsgivarens krav, med ianspråktagande av yrkeskunskande samt inom de ekonomiska ramar som ges (Lindholm 1995). Detta kan förstås ske efter olika metoder och med skilda grader av brukarmedverkan. För det mesta sker samråden med skolan hastigt och sällan med något djupare barnperspektiv, vilket visat sig få konsekvenser i form av ödsliga, trista miljöer som inte inbjuder till lek. Det är dags för en rannsaking och nytänkande. Hur kan landskapsarkitekten medverka till välanvända skolgårdar, som inbjuder till aktivitet och eget skapande?

Viktigt med barnkompetens

En landskapsarkitekt som medverkar i en skolgårdsförändring bör inte bara jobba för sin uppdragsgivare, som visserligen besitter ekonomiska resurser, men som inte alltid har med platsens verksamhet att göra eller kunskap om barn och utemiljö. Barnen är också beställare. Därför är det viktigt att se på skolgården ur barnens perspektiv och inte se sig som vuxenvärldens förlängda arm och godta de samhälleliga förväntningarna för hur en skolgård ska se ut.

Landskapsarkitekten måste ha stor kunskap om barns behov och hur en god utemiljö kan skapas. Litteraturstudier ger kunskap men det handlar

också om att förstå hur den specifika skolgården används och skulle kunna användas av barnen. Platsbesök där man studerar hur barnen använder platsen kan ge kunskap, liksom att låta barnen på olika sätt berätta om sin närmiljö. Det kan ske med till exempel barnkartor i GIS, där barnen får rita i ett speciellt framtaget dataprogram och svara på frågor om hur utemiljön används, vad de tycker om den och vad de eventuellt skulle vilja ha ändring på. Resultatet ska vara enkelt att ta fram och kunna tillämpas i planeringen (Berghlund & Nordin 2007).

Man kan också göra barnen och pedagogerna delaktiga i skolgårdsupprustningarna genom att låta dem svara på enkäter, som i Varbergs kommun. Där frågar man exempelvis vad de vill kunna göra på rasterna, vad de är nöjda med på sin skolgård idag och om de har förslag på vad man kan göra för att barn och vuxna ska tycka om att vara utomhus mer, både på lektioner och raster. Svaren bearbetas av en landskapsarkitekt, som med ord och bild sammanställer kvalitéer och önskvärda förändringar. Byggprocessen sker på sedvanligt sätt och resulterar i en väl förankrad förbättring, inte minst hos barnen. Dessutom har skötselentreprenörerna medvetandegjorts om barnens behov i utemiljön och deltar aktivt i skolgårdsförändringen med både kunskap och material.

Förankra skolgårdsarbetet

Graden av medverkan vid förslaget tillkomst har visat sig ha stor betydelse för hur eleverna senare har uppfattat skolgårdsupprustningen. Ju mer man kan känna igen egna idéer desto bättre tycker man upprustningen är och kan förmedla idéerna vidare till nya generationer på skolgården (Paget & Widgren 1988).

Vilka platser uppskattas av barnen? Vattenpölen och skogen var populära platser. Pölen vill de vuxna dränera bort, skogsdungen fick ge vika för en lastinfart.

Att bygga är en genuin drift hos barn, men det är inte alla som får den möjligheten.

Det är inte säkert att det blir mer att göra för barnen på skolgården bara för att den byggs om. Resultatet från en studie av ombyggda skolgårdar visar att de aktiviteter som ökat mest, relativt sett, är de vuxenstyrda. Det visar att lärarnas intresse för att åstadkomma goda lärandemiljöer och för att använda dessa miljöer har haft betydelse i dessa projekt. Bland rastaktiviteterna, de som eleverna själva hittar på, var ökningen liten eller ej påvisbar, utom för de skolor där flest aktiviteter nämndes från början. Ett gott utgångsläge (stora ytor, tillgång till naturmark, små enheter) i sig skapar goda förutsättningar för utveckling (Lindholm 2000).

För att garantera att upprustad utemiljö också används kan man göra som Lokalförsörjningsförvaltningen i Göteborg som i gengäld till skolgårdsupprustningen kräver ett pedagogiskt användningsprogram av skolan.

Susan Paget, landskapsarkitekt och universitetslektor vid SLU, forskar om landskapsarkitektens betydelse för utformning av skolgårdar och andra pedagogiska miljöer. Bland har hon gjort en fallstudie på två skolor i Säter där hon följer skolgårdsutvecklingen med kunskapsverkstäder som huvudmetod för att utveckla ny kunskap tillsammans med elever, lärare, kommunala tjänstemän, konsulter och andra aktörer i processen. Genom att samtala, pröva och bygga

idéerna ute i skala 1:1 delar var och en med sig av sina kunskaper. Det blir ett sätt att lära tillsammans som i sin tur genererar ny kunskap. Kunskapen omsätts i konkret handling som leder till en fysisk verklighet, det vill säga en ny, eller åtminstone förändrad plats som man på nytt kan ta ställning till, använda och förändra. Exemplet visar hur landskapsarkitektens roll kan utvecklas för att tillmötesgå det engagemang för sin skolgårdsmiljö som finns lokalt i enskilda skolor.

I Lund har skola, förvaltare och skötsel-entreprenörer arbetat med att ta fram gemensamma mål för kommunens skolgårdar. Kopplat till skolgårdsarbetet finns ett nätverk av pedagoger som är intresserade av utemiljön. Kontinuerlig fortbildning samt att det finns en del pengar för skolor att söka om de vill genomdriva något projekt har resulterat i en mängd skolgårdsförbättringar. Barnen har aktivt deltagit i samtliga projekt som redovisas i världens största skolgårdsdatabas (www.naturskolan.lund.se).

För att åstadkomma en skolgårdsförbättring behöver landskapsarkitekten såväl som alla andra som jobbar med skolgårdar insikt om vad barns aktiviteter fordrar av den fysiska omgivningen. För att förankra idéerna och skapa ett engagemang kring skolgårdsarbetet är samrådsprocessen viktig. Med fler som engagerar sig ökar förutsättningarna för en varaktig miljöförbättring och en verkligt förändrad syn på utemiljön.

Banbrytande förebilder

Banbrytande förebilder som C Th Sörensen och Arvid Bengtsson och flera av deras efterföljare har i praktiken visat att det är fullt möjligt att uppfatta BARNEN som sina uppdragsgivare i gestaltning av lekmiljöer (Lenninger & Olsson 2005). Barnen som uppdragsgivare, som förhållningssätt, är inte detsamma som att låta barnen själva bestämma. Det medför vuxet ansvarstagande byggt på tydliggörande och användning av den kunskap som finns om barns platspreferenser och barns relationer till sin fysiska omgivning (Lindholm 1995).

I Köpenhamn pekade C Th Sörensen på hur fattiga den moderna stadens parker var på platser för verkligt skapande lek. Han tyckte att barnen

skulle få leka de äventyrliga lekar barn gjort i alla tider och skapade bygglekplatser. Trots att andra världskriget pågick, vilket medförde brist på byggmaterial fanns där en lekglädje, här var det barnens ordning som rädde.

Inspirerad av danskarna införde stadsträdgårdsmästare Arvid Bengtsson en bygglekplats i Helsingborg i slutet av 50-talet tillsammans med andra kontroversiella åtgärder för att ge barnen tillgång till stadens parker. Han hade lärt sig vikten av en prydlig inramning för att slippa klagomål från de närmsta grannarna och ett insynshindrande plank och lummiga planteringar fick avskärma bygglekens röra från omgivande bostadsområde. Att ha en anställd ledare var också en erfarenhet som Arvid Bengtsson hade med sig från Danmark (Lenninger & Olsson 2005).

Arvid Bengtssons bok ”Lekmiljö-Livsmiljö” (1981) är en redogörelse av hans tankegångar och innehåller spännande läsning om bygglekplatserna. I dag finns det bara några få bygglekplatser i Sverige, fyra av dem i Karlstad. Där får barnens ordning råda; att bygga är en genuin drift hos barn då de får utmaningar, möjlighet att tänja gränser och söka äventyr. På bygglekplatsen konstruerar de inte bara en egen värld utan bygger också relationer, båda till sig själva och sina kamrater. Skolgården skulle vara ett utmärkt ställe för bygglek.

Lady Allen of Hurtwood var Storbritanniens stridbara taleskvinna i frågor om lekmiljöer på 1950- och 60-talet. Hon införde äventyrslekplatser för att ge en möjlighet även för de äldre barnen, upp till 18 år, att leka. Hamnar och militärläger bidrog med material och man byggde plattformar varifrån barnen kunde kasta sig ut med hjälp av långa rep. Man hävdade att risktagandet var en viktig del av barnens personlighetsutveckling och tyckte det var bättre att erbjuda barnen faror under kontrollerade förhållanden på lekplatserna (eller på skolgårdarna) än att barnen vistades på de riktigt farliga platserna i staden (Lenninger & Olsson 2005).

SÄKERHET OCH ANSVAR

En fråga som alltid dyker upp i skolgårds-sammanhang, både när det gäller hemmabyggen, avancerade arkitektförslag och prefabricerade lekredskap är den om säkerhet och ansvar. Svensk standard för lekplatser och lekmiljöer är ett bra hjälpmedel för att hantera leksäkerhetsfrågor i anläggning, skötsel och underhåll av offentliga miljöer. Den är dessutom gemensam för hela Europa. Men hur ska vi förhålla oss till säkerhetskraven utan att spänning och kreativitet går förlorad? För beställare och förvaltare handlar ansvar oftast om att säkerställa leksäkerheten. Till sin hjälp har man lagar, föreskrifter och standarder. Att luta sig mot dessa för att hävda sin ansvarsfrihet är bra, men inte tillräckligt. Att ta ansvar är också att beakta barns rätt till lek och allsidig utveckling, vilket bland annat stadgas i FN:s konventioner för barns rättigheter.

Barnsäkerhetsdelegationen slog 2003 fast att barn har rätt till både säkra och utvecklande miljöer. Utemiljön ska vara en utmaning som väcker barnens lust och nyfikenhet. Utmaningar och risktagande är ofta en central drivkraft i barns lek, därför måste de ha rätt att ta risker, även om det naturligtvis aldrig får innebära att de riskerar sina liv eller svåra skador. En säker miljö behöver inte vara utvecklande. Därför måste de platser som vi planerar vara både säkra och utvecklande - inte enbart säkra. En lekmiljö kan vara något mer än ordnade lekplatser. Den kan vara riskfylld och spännande, och bidra till att barnen utvecklas motoriskt, kreativt och intellektuellt. Självklart ska miljön också vara leksäker - att se till att sandlagren och fallutrymmena är tillräckliga påverkar inte leklusten det minsta (SOU 2003, Marhanke m fl 2000).

Äldre lekredskap kan ha ett kulturhistoriskt värde, samtidigt som de lämpar sig för lek. Genom att underhålla dem noggrant kan de få finnas kvar.

Klätterborgen är framtagen av Sven-Gunnar Furumark, lärare i äventyrspedagogik vid Luleå Tekniska Universitet.

Kommunförbundets skrift *Säkra lekplatsen* (2003) är en sammanfattning av säkerhetsstandarden och allmänna råd om olycksförebyggande utformning av lekplatser och lekredskap. Jag redogör inte för standarden här men har i gestalningsarbetet fått sätta mig in i den grundligt. Förutsättningen för att driva igenom en del icke-konventionella förslag med bildäck, trummor, totempålar, kubbsarger och äventyrsbanor, har varit att de uppfyller säkerhetsnormerna med avseende på bland annat öppningar, höjder och fallunderlag.

Man måste skilja på kalkylerade risker och okalkylerade risker (faror). Man bör arbeta för att få bort uppenbara farligheter samtidigt som man bör lyfta fram de kalkylerade riskerna som viktiga förutsättningar för en allsidig utveckling hos barn. Detta synsätt välkomnas av bland andra barnombudsmannen. Exakt var gränsen går mellan fara och risk går inte att säga, men det är viktigt att fokusera på vad som är höga lekvärden och inte ensidigt lyfta fram säkerhetsaspekter. Det bör också betonas att det inte finns någon motsättning mellan höga lekvärden och gällande standarder, men att det är viktigt med en levande diskussion om vad som är bra lekmiljöer för barns utveckling. Ett bra sätt är att involvera barnen i den diskussionen. Det finns

exempel där barnen fyller i en enkät vid olyckor och tillbud. Händelserna kan tydliggöras med nålar på en plansch över skolgården. Då blir det lätt för alla att se var åtgärder behöver göras. Elever deltar även i besiktningen av skolgården och ser till att ingenting är trasigt (Marhanke m fl 2000).

Skaderegistrering kan vara viktigt om den analyseras riktigt. Att räkna blåmärken, skrubbsår och insektsbett är obefogat då dessa är en naturlig följd av barnens utveckling. Varje år skadas drygt 1000 barn på skolgårdar och lekplatser så pass att de måste uppsöka läkarvård. Pojkar i ålderskategorin 5-8 år skadar sig oftast och den vanligaste åkomman är frakturer på överkroppen. De viktigaste förebyggande åtgärderna är att se till att fallunderlag och fallutrymmen är tillräckliga (Konsumentverket 2002). Att statistiken visar att skadorna minskar behöver inte betyda att skolgårdarna blivit säkrare eller barnen mindre riskbenägna. Det kan även bero på att barnen är ute mindre, vilket är en olycklig utveckling.

I Luleå kommun har man beslutat att följa säkerhetsstandarden, detta för att måna om barnen och slippa frågor om ansvar i fall det skulle hända en olycka. Men tillämpningen av standarden ska ske med sunt förnuft. Även i fortsättningen ska till exempel föräldragrupper kunna skapa egna lekredskap. Det gäller bara att skapa erforderliga resurser runt den som anlägger hemmabyggen. På så sätt kan man säkerställa barnens självklara rätt till en säker lekmiljö och samtidigt följa svensk lagstiftning.

Ett hemmabygge kan ha kortare livslängd än ett prefabricerat lekredskap och den som tillverkat eller införskaffat lekredskapet måste vara beredd på att fastighetsägaren beslutar att ta bort det när det inte längre uppfyller säkerhetskraven.

Säkerhetstänkandet är något som alla månar om och som ska gynna alla, inte minst barnen. Lika viktigt är det att vara medveten om behovet av att kunna skapa själv och att kunna påverka utformningen av sin miljö. Alla parter; skolverksamhet, fastighetsägare och skötselentreprenörer måste samverka för att skolgårdarna ska uppfylla krav både avseende på säkerhet och på barn rätt till en utvecklande utemiljö.

STYRDOKUMENT

Det finns ingenstans stadgat hur en god skolgård ska se ut, däremot finns styrdokument som indirekt ger anvisningar om det.

Internationella

FN:s konvention om barns rättigheter antogs i Sverige 1989. Bland annat är artiklarna 12, 13 och 31 är viktiga i detta sammanhang. De två förstnämnda berör barnens rätt till delaktighet och yttrandefrihet. Nedan redogörs för hur dessa skall följas upp i Sverige. Artikel 31 innebär att konventionen erkänner barns rätt till vila och fritid samt till lek och rekreation anpassad till barnets ålder. Vidare står att konventionssatserna skall uppmuntra tillhandahållandet av lämpliga och lika möjligheter för kulturell och konstnärlig verksamhet samt för rekreations- och fritidsverksamhet. Även artikel 23 i FN:s barnkonvention är viktig eftersom den speciellt belyser funktionshindrade barns rättigheter. Konventionssatserna erkänner att ett barn med fysiskt eller psykiskt handikapp bör åtnjuta ett fullvärdigt och anständigt liv under förhållanden som säkerställer värdighet, främjar självförtroende och möjliggör barnets aktiva deltagande i samhället. Konventionen berör i hög grad skolgården - här måste barnen tillåtas vara på sina egna villkor!

I artikel 3 i barnkonventionen slås fast att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. Ett sätt att i praktiken omsätta barnkonventionens krav är att göra särskilda prövningar av vad som är barnets bästa, barnkonsekvensanalyser, se nästa sida.

Nationella

Två olika lagar – produktsäkerhetslagen och plan- och bygglagen – samt åtta olika standarder reglerar utformningen av lekredskap och lekplatser i Sverige. Produktsäkerhetslagen gäller sedan 1996 inte bara varor för privat bruk, utan även varor som tillhandahålls i offentlig miljö, däribland lekredskap. För dessa är Konsumentverket tillsynsmyndighet.

Plan- och bygglagen reglerar själva utformningen av lekplatserna. I 3 kap. 15-18 §§ PBL, under rubriken Tomter, allmänna platser m.m. anges krav på anordnande av friyta för lek- och utevistelse samt krav på att lekplatser och

Barn har rätt till en både säkra och utvecklande skolgårdar.

fasta anordningar på lekplatser ska underhållas så att risken för olycksfall begränsas. Kommunerna har det direkta ansvaret för lekplatsens utformning och är skyldiga att göra årliga besiktningar av sina lekplatser.

I Boverkets byggregler (BFS 1998:38), föreskrifter och allmänna råd, anges i avsnitt 8:234: Fasta lekredskap skall anordnas så att risken för personskador begränsas. Råd: Underlag till gungor, klätterställningar och dylika redskap bör vara stötdämpande och i övrigt så utformat att risken för personskador begränsas. De kommunala byggnadsnämnderna är tillsynsmyndighet för lekplatser med stöd av plan- och bygglagen.

Arbetsmiljöverkets förordningar ger också råd om vad man bör beakta när det gäller skolgårdar. Det handlar om att dimensionera tillräckligt stora gårdar, men också om att utforma för olika slags aktiviteter, lugna som livligare.

Och så finns då de åtta standarderna som innehåller minimikrav för säkerhet. En för gungor, en för underlag, en för besiktning osv. Standarderna tas fram i de internationella nätverken CEN och ISO. I Sverige är det SIS, en förening med 1400 företag

och organisationer som medlemmar, som ansvarar för arbetet med standarderna. Standarderna kan användas som vägledning för att uppfylla lagkraven i PBL.

I läroplanen för den obligatoriska skolan, förskoleklassen och fritidshemmen (Lpo 94) sägs att lek och skapande arbete har stor betydelse för att elever ska tillägna sig kunskaper. Vidare betonas vikten av trygghet och trivsel i skolmiljön och betydelsen av elevernas delaktighet. Skolan skall också enligt läroplanen sträva efter att varje elev visar respekt och omsorg för såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv. Skolans fysiska miljö nämns tyvärr inte så mycket och där det nämns är det större fokus på inomhusmiljön. I läroplanen för förskolan sägs dock att barnen bör använda sin närmiljö för att träna och utveckla olika sinnen.

Regeringens mål för barnpolitiken är att barn och unga ska respekteras och ges möjlighet till utveckling och trygghet samt delaktighet och inflytande. Barnpolitikens sektorsövergripande karaktär innebär att insatser för att förverkliga barnens rättigheter och förbättra barns levnadsförhållanden utförs inom en mängd olika politikerområden. Regeringen föreslår ett uppföljningssystem för att nå målet för barnpolitiken och de åtaganden som följer av FN:s konvention om barns rättigheter (Socialdepartementet 2007). Bland indikatorerna som ska studeras har bland annat dessa ett tydligt samband med utevistelse och skolgården: andel barn som känner sig trygga i skolan, andel barn med övervikt och fetma, andel barn som tycker att de har inflytande i skolan, andel barn som har utsatts för mobbning och andel barn som känner arbetsro i skolan.

Socialstyrelsen har på uppdrag av världshälsoorganisationen och regeringen tagit fram en handlingsplan för barns miljörelaterade hälsa. Barns hälsa i Sverige är generellt sett god. Men allergisjukdomar (inklusive astma), diabetes, fetma och psykiskt ohälsa är betydande problem. Vissa hälsoeffekter kan kopplas till faktorer i den fysiska miljön. Därför föreslår man åtgärder som främjande av goda vardagsmiljöer, ökad fysisk aktivitet och god arbetsmiljö. Där spelar skolgården en stor roll. Man föreslår också att det ska göras miljökonsekvensbeskrivningar och barnkonsekvensbeskrivningar inför allt beslutsfattande som rör barn, för att utveckla barnens perspektiv i planeringsprocessen och därmed förbättra beslutsunderlag.

Barnombudsmannen har utvecklat en modell för barnkonsekvensanalyser. Exempel på frågeställningar att ställa i en sådan:

Påverkar eller kan förslaget påverka barn?

Har hänsyn tagits till barns synpunkter på förslaget?

Finns barnperspektivet med i beslutsunderlaget?

Vilka särskilda problem eller möjligheter kan finnas med förslaget?

Behövs kompenserande åtgärder?

Barnsäkerhetsdelegationen, som på uppdrag av regeringen sett över och arbetat med frågor om barns rätt till en stimulerande, trygg och säker uppväxtmiljö, framhåller att det är viktigt att utveckla arbetet i kommunerna med att involvera barn och unga. Barn har inte bara rätt till säkra miljöer, de ska också vara utvecklande. I Barnsäkerhetsdelegationens slutbetänkande Från barnolycksfall till barns rätt till säkerhet och utveckling (SOU 2003) lämnades en rad förslag på åtgärder som skulle stärka barns och ungas ställning i samhället. Slutbetänkandet ledde bland annat till att regeringen beslutade att skilja säkerhetsfrågorna från utvecklingsfrågorna, och att lämna uppgiften att svara för kunskapsutveckling och kunskapsspridning beträffande utvecklande miljöer för barn och unga till Movium vid Sveriges Lantbruksuniversitet.

Kommunala

Varje kommun har sina planer och program. I exempelvis Luleå kan följande kommunala styrdokument tillämpas på skolgårdar: Handikapplan för Luleå kommun, Vision 2015, Verksamhets- och skolplan för barn- och utbildningsnämnden samt Naturvårdsplanen. I kommunen pågår även projektet "Säker och trygg kommun". Här ställs exempelvis krav på att det skadeförebyggande arbetet ska ingå som en del i kommunens ordinarie verksamhet.

VAD ÄR EN BRA SKOLGÅRD?

Hur bör skolgården se ut för att lyfta fram lekglädjen och det kompetenta barnet, det riskmedvetna, inifrånstyrda lekande och skapande barnet som litar på egna erfarenheter? Som hoppar över helvetetsgapet som Ronja i Astrid Lindgrens bok och sätter upp egna mål för vad som är läskigt och hanterligt?

Utvecklande utemiljöer ur barnens perspektiv är, enligt Movium, utemiljöer där lusten, spänningen och nyfikenheten får fritt spelrum och stimulerar till nya utmaningar. Sådana lekmiljöer lockar till såväl spontan som organiserad lek. Utemiljöer där barn kan skapa och utforma sina egna platser, är särskilt attraktiva. Barn lär och utvecklas när de gör sådant som engagerar dem på platser som de upplever som meningsfulla. Utvecklande miljöer är förutsättningen för att barn ska växa till de människor de skulle kunna bli. Movium har som mål att barns perspektiv ska ligga till grund för alla former av beslut som rör urbana utemiljöer av betydelse för barn (www.movium.slu.se).

Fredrika Mårtensson är miljöpsykolog och har i sin doktorsavhandling studerat hur barn rör sig och hur lekar uppstår i samspel med den fysiska miljön. Hon menar att när barnen utforskar miljön med hela kroppen och alla sina sinnen krävs det material, vegetation och ytor som gör miljön intressant och ger barnen rörelsefrihet. Det är bra att de vuxna uppfattar en miljö som tilltalande och trivsamt. Det ger en bättre samvaro med barnen. Men för att passa utomhuslekens ofta vilda framfart och intensiva utbyta med miljön krävs någonting mer. Barn behöver en utemiljö som både lockar dem att stanna till och greja med saker och att röra på sig.

Människan har en suverän förmåga att tolka den fysiska miljön, snabbt läsa platser och se vad som är möjligt att göra. Vad kan vi göra här: klättra, rulla, hänga, hoppa? Eller springa omkring och jaga varandra? Det behövs nya typer av ytor och inslag i utemiljön som gör att barn kan upptäcka något, göra något och vara med och skapa sina egna platser. Om man bara ser till olika platser är det lätt att man fastnar i olika funktioner; här kan barnen gunga, här kan de gräva, här kan de odla. Buskar, träd, stenar,

På skolgårdens naturmark leker barnen ofta, gärna och länge. Markskiktet tenderar att slitas ut och behöver ibland bytas ut, precis som andra vardagsföremål.

sand och vatten är viktiga element, liksom olika lekredskap. Men det avgörande är om det uppstår en dynamik mellan de olika platserna. Ett tydligt tecken på att det fungerar är att när barn gör sig olika ”bon” att röra sig emellan. Där det finns bra platser att stanna till ett ögonblick kan barnen ge sig hän i de mest fartfyllda och dramatiska utomhuslekarna.

Landskap för lek

Mårtensson talar om att det behövs ett kitt, något som håller samman de olika elementen, så att det bildas ”landskap” för leken istället för en ”miljö” av olika isolerade funktioner. Ett bra leklandskap kan fungera lite som scenografin på en teater, där en diskret antydning till plats och vägar till och från scenen kan bli utgångspunkten för ett stort drama. Mårtensson har, baserat på sina studier av utomhusleken, tagit fram några kännetecken på innehåll och utformning av en bra lekmiljö. Hon framhåller vikten av stora ytor, kuperad terräng och vegetation. Det avgörande är dock hur olika lekredskap och platser förhåller sig till varandra, menar Mårtensson. Lekredskapen ska vara placerade i närheten av vegetationen. En blandning av öppna ytor, vegetation och lekmiljöer är bra för leken (Mårtensson 2004).

Enligt Mårtensson är ytan viktig. Kvalitet kan aldrig ersätta kvantitet. En bra gård är alltså en stor gård. Är skolgården för liten tenderar barnen att ge upp den fysiska leken. Själv förespråkar jag att en tillräcklig skolgårdsyta bör säkras i lag, men än så länge finns ingen sådan. PBL säger: ”tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse på tomten eller på utrymmen i närheten av denna”. För att få en uppfattning om vad som kan vara rimliga

krav på ”tillräckligt stor friyta” kan man utgå ifrån äldre, väl beprövade normer. I socialstyrelsens allmänna råd 1989:7 rekommenderas 40 m² friyta per förskolebarn exklusive byggnader och parkeringar. Fram till 1991 fanns statliga riktlinjer som föreslog 45 kvadratmeter tillgänglig yta för lek, idrott eller annan pedagogisk verksamhet, per barn i årskurs noll till fem och 55 m² per barn i förskolan. Riktlinjerna togs bort med argumentet att de införlivats i praxis för planeringar av skolgårdar (Nilsson 2003). Nu har denna praxis glömts bort men det finns goda skäl till att återväcka kravet på åtminstone 40 m² skolgårdsyta per barn.

Många av dagens funktionsspecifika skolgårdar vänder sig främst till pojarna som mer än flickorna umgås genom att utföra olika slags aktiviteter. Flickor använder sig mer av rumsliga strukturer där formerna och upplevelserna är det mest väsentliga. På skolgården behövs miljöer för alla grupper och därför är det viktigt att den också erbjuder bra platser för prat, fantasi och betraktelse (Lieberg 1992).

Naturlika miljöer

Att utformningen av skolgården påverkar vilka aktiviteter som barnen ägnar sig åt på rasterna och hur mycket utomhusundervisning som förekommer, har Gunilla Lindholm visat i sin forskning. På stora öppna ytor utformas en social hierarki ibland barnen om vem som är starkast fysiskt. En mer småskalig miljö gör att påhittighet och initiativförmåga spelar en större roll för utformandet av den sociala hierarkin. Med hjälp av design kan man alltså påverka vilken typ av aktiviteter som förekommer och underlätta för en mer harmonisk atmosfär på skolgården (Lindholm 1995).

Det förekommer mer aktiviteter på skolgårdar som är varierade med tillgång till naturmark som skog eller buskage. På skolgårdar med naturmark är barn mer uppfinningsrika och leker fler lekar, till och med på asfalten. Förmodligen behövs platser som skiljer sig från andra på skolgården. Platser där det är okej att det är stökigt och ostädat och där det oväntade kan inträffa. Där kan barnen skapa sin egen värld och sina egna platser, där det får råda lite kaos och där lekar kan komma igång och få pågå länge utan att barnen måste plocka undan. Det behöver inte vara en skog, utan kan vara en anlagd, naturlig miljö som har skogsdungens viktiga egenskaper: formbarhet och materialtillgång. I naturlika miljöer blir det också mindre konfliktfyllt mellan barn och vuxna eftersom det inte finns samma krav och

önskemål om att det ska se snyggt och städat ut i naturmark som i en anlagd och mer designad miljö (Lindholm 1995).

Även Dahlgren och Szczepanski (1997) menar att det finns tydliga samband mellan aktivitet och plats. Det är viktigt att ha en variationsrik utemiljö med många naturinslag. Detta för att det är platserna som sätter igång fantasin och är aktivitetsskapande. När barn leker så söker de meningssammanhang i utemiljön.

Naturen på en skolgård är viktig för att barnen ska känna sig trygga. Richard Cross, amerikansk forskare och professor i psykologi, menar att vi människor, med våra nedärvda egenskaper, känner oss trygga i miljöer där det är tydligt att vi kan överleva. Dessa miljöer är platser med vatten, grönska och kuperad terräng där vi kan skaffa oss en överblick. Närhet till träd är viktigt eftersom det är vår tillflyktsort undan faror (Olsson 1995).

En god skolgård bör ha ett stort antal platser med olika kvaliteter. Exempelvis borde varje skola med stor åldersspridning ha flera bollplaner att välja på för att både stora och små ska få tillgång till dem. Ett stort antal

Landskapet som leker med barnet.

Barn förhåller sig till miljön på ett annat sätt än vuxna. De använder sig också ofta av lekredskap på ett annat sätt än vad vuxna tänkt sig.

platser medför att ett stort antal aktiviteter äger rum, om ett stort antal barn vistas i området. Ett stort antal olika platser fordrar i sig en stor area. Det är därför troligt att antalet platser och skolgårdens totala area tillsammans ger information om skolgårdens användbarhet. Resultaten av Lindholms forskning tyder på att en skolgård med hög aktivitetspotential är stor och innehåller ett stort antal platser, varav de små företrädesvis har en samlad form medan det bland de större även finns utsträckta och förgrenade platser. Skogsområdet bör innehålla ett avsnitt med stor area och samlad form, men positiva effekter erhålls också om det grenar ut sig i stora delar av skolgården och knyter an till många angränsande platser (Lindholm 1995).

Barnpsykolog Eva Norén-Björn, påpekar att barnen behöver känna identitet med sin skolgård. En bra start på en skolgårdsupprustning är att börja med att skapa en tydlig välkomnande entré som ger ett första besked om skolans profil. Entrén samt området fram till skolans huvudingång bör också tala om något särskilt, väcka nyfikenhet. Den fysiska miljön måste locka barnet vidare till egna undersökningar (Andersson m fl 1993)

Träd bättre än solkräm

SCAMPER är ett forsknings- och samarbetsprojekt, där ett utvärderingsinstrument för bedömning av utemiljöer testas för att studera vilken inverkan utemiljöerna har på omedvetet hälsobeteende, beträffande fysisk aktivitet, solskyddsbeteende, koncentration och socialt samspel vid fri lek utomhus.

SCAMPER visade att miljöer med kuperad mark, mycket vegetation och utrymme hade en gynnsam effekt på fysisk aktivitet, omedvetet solskyddsbeteende (Boldemann m fl 2006), och främjade ett sunt socialt samspel (Engdahl & Brodin 2005). Hur förskolegården ser ut betyder mer än rutiner, exempelvis som att hålla barnen inomhus mitt på dagen eller smörja in dem med solskyddsmedel. Ett par vinbärsbuskar och några lianer i tallen på förskolegården kan ge oväntat stora effekter konstaterar folkhälsovetaren Cecilia Boldemann som i sina studier visat att träd, buskar och spännande lekställen i skuggan minskar UV-exponeringen med nära hälften. Undersökningarna visar också att de äldre, och därför mer rörliga, barnen utsätts för mindre strålning än de yngre.

- De äldre barnen söker sig gärna på egen hand till skuggiga platser för att leka, medan de yngre hellre håller sig nära förskolepersonalen, berättar Cecilia Boldemann. Och eftersom förskolepersonalen gärna vill stå i solen, så hamnar småbarnen också där. Dessutom leker de yngsta gärna i sandlådor som alltför ofta ligger mitt i solen.

Lagom låg UV-strålning uppmättes i studierna av barn på Ur och skur-förskolor, trots att de vistas utomhus nästan hela dagarna året runt. Anledningen är att barnen uppehåller sig bland skyddande buskar och blad nästan 95 procent av tiden. De ges också fler möjligheter att utforska större områden och får chanser till skugga. Risken för plötsliga brännskador är också mindre i denna grupp eftersom barnens hud tillåts att gradvis vänja sig vid solen.

- Att stanna inomhus är inget vettigt "solskyddsmedel", betonar Cecilia Boldemann. Att vara utomhus är alltid bättre ur hälsoaspekt. Det är utemiljöerna som måste vara bra.

Det har Statens strålskyddsinstitut tagit fasta på och uppmanar till att utforma skolgårdarna så att barnen får tillgång till skugga (http://www.svd.se/nyheter/idagsidan/barnunga/artikel_403723.svd).

En bra utemiljö för barn bör bestå av flera olika karaktärer. Den här allmänningen precis utanför förskolegården kompletterar barnens utemiljö med flera karaktärer: rofylld, rymd, samvaro och kultur.

Nio karaktärer att eftersträva

Så här formulerar Patrik Grahns sig i sin bok Om parkers betydelse (1991): ”en utomhusmiljö för barn bör bestå av ett gränsland mellan skog och äng. Det bör finnas gott om mjuka buskar att rumstera om i. Helst bör det vara kuperat och innehålla lite vatten, inte mer kanske än att man ska kunna känna på det, som en rännil. Där bör finnas ätliga frukter och gärna djur. I detta landskap ska man såklart kunna placera en och annan gunga, en sandlåda och någon rutschkana. Visst kan lekredskap finnas men inte så fantasilöst och sterilt utplacerade som de vanligen är idag”.

Ett annat sätt att formulera ungefär samma behov är att använda sig av Patrik Grahns nio ”arketyper” vilka bland annat bygger upp leklandskapet i skolgårdarna. Här presenteras karaktärerna kortfattat.

1. Rofyll - Ro och tystnad. Ljud från vind, vatten, fåglar och insekter. Ej störande aktiviteter, buller och störande människor. Ej skräp och klotter. Tryggt.

2. Vild - Fascination inför den vilda naturen. Växter ser ut att vara självsådda. Lav- och mossbelupna stenblock, gamla stigar, mystik.

3. Artrik - Erbjuder en mångfald av djur- och växtarter, bär, svampar, fjärilar, fåglar och blommor.

4. Rymd - Erbjuder en vilsam känsla av att komma in i en annan värld”, en sammanhållen helhet, i det

stora - en bokskog, en havsstrand; i det lilla - en angränsad del av en trädgård, som barn kan uppfatta som skog.

5. Allmänning - En öppen plats, en äng, ett tun, för möten, bollspel, drakflygning eller för en picknick.

6. Refug, viste - En liten omgärdad trygg plats, ett näste man upplever som sitt eget, där man kan koppla av och vara sig själv, och även experimentera och leka. Eget revir för sinnliga upplevelser, av hur vatten och sand känns mot huden, av hur krossade kryddor doftar.

7. Samvaro - En plats där människor möts för att ha trevligt, umgås, kanske lyssnar på musik, fikar, äter en god middag eller bara uppsöker för att se andra människor roa sig.

8. Kultur - En plats som är laddad med symbolik som hänför sig till människors värderingar, religion, moral, historiska händelser, erbjuder konst eller fascination inför tidens gång.

9. Tillgänglighet och närhet - Platsen ska kunna nås enkelt inom rimlig tid av alla och kunna användas av alla. (Dahlgren m fl 2007).

Tillgänglighet

Funktionshindrade barn behöver, precis som alla andra barn, tillgång till en varierad utemiljö. Just tillgängligheten är en avgörande faktor för dessa barn som annars i hög grad är hänvisade till inomhusmiljöer. Att utforma en skolgård så att den passar alla barn innebär att man lägger extra omsorg vid valet av ytmaterial och att man funderar lite extra på mått, höjder och lutningar. Funktionshindrade barn är ingen homogen grupp utan omsorg måste läggas på varje skolgård för att anpassa den till ett brett spektrum av behov. De åtgärder som krävs för att göra en skolgård tillgänglig ger också ökade kvaliteter för barngruppen som helhet (Prellwitz 2001, Harvard 2006).

Maria Prellwits vid Luleå Tekniska Universitet lägger i december fram sin doktorsavhandling om "Lekplatsers tillgänglighet och användbarhet för barn med funktionsnedsättningar". Prellwitz menar att det kan skapa större utanförskap hos barnen med funktionshinder om bara en del av lekplatsen eller skolgården är anpassad för dem. De vill ju vara bland de andra barnen, som söker sig till de "häftigare" miljöerna, som ofta inte är tillgänglighetsanpassade. Hon anser alltså att hela lekmiljön ska vara tillgänglighetsanpassad.

Orienterbarhet är en av de allra viktigaste sakerna i ett barns miljö för att de ska känna sig trygga och känna sig säkra i sin närmiljö. Tydliga rikt- och landmärken som skulpturer och speciella hus är därför viktig i miljön. När barn känner sig trygga vågar de ge sig längre bort för att utforska sin miljö. Då leds de av den oemotståndliga utmaningen att testa och prova (Olsson & Lieberg 2001).

Ingegerd Harvard (2006) arbetar gärna med att på olika vis förbinda "uppe" med "nere" via stegar, trappor, plattformar, utsiktsplatser, ställen där man ser men inte syns, bildäck på berg att kravla på och rutschrännor. Barnen stimuleras till att uppfinna sina egna lekslingor i samklang med andra barns rörelser. Svårighetsgraderna kan varieras inom lekplatsen så att de snabba barnen hittar vägar förbi de långsamma. Det är skönt för långsambarnen att känna att de inte är i vägen.

Ett exempel på en tillgänglighetsanpassad skolgårdsmiljö.

Lekredskap

Studier har visat att barn uppehåller sig mycket kort tid på de allra flesta lekredskap och att den mesta leken pågår runt, under och mellan lekredskapen. De lekredskap som används i viss utsträckning är sandlådan, gungan och större kombinationslekredskap (Norén-Björn 1977). Men man ska inte förkasta de fasta lekredskapen, de används om de är placerade i rätt sammanhang. Dessutom fungerar de som markörer i det offentliga rummet och visar att barn får ta plats. Problemen med lekplatser och skolgårdar är att de lider brist på löst material och att lekredskapen är placerade utan sammanhang med omgivningen.

Många efterfrågar nya, annorlunda och unika lekredskap. Somliga har lyckats skapa egna lösningar men ofta strandar uppfinningsrikedomen och de fantasifulla förslagen på att de inte uppfyller säkerhetsstandarden. En baksida med standarden för lekredskap är att regelverket förstärker den etablerade industrin på bekostnad av de mindre aktörerna (som inte har råd att certifiera sina produkter), vilket gör det ännu svårare att variera utbudet av färdiga och fasta lekredskap.

Kanske är den klassiska gungan och klätterställningen överskattade för sin förmåga att generera fantasifull lek. För att en plats ska göra det krävs att den engagerar barnet och ger det en möjlighet att manipulera och sätta avtryck och det kan man inte påstå att de prefabricerade lekredskapen gör. Däremot har de potential att fungera som blickfång och startpunkt för lek som sedan kan utvecklas intill lekredskapen, om där finns en miljö som tillåter det.

Så visst kan skolgården göras attraktiv med färdigköpta och säkerhetscertifierade grejer, men de bör väljas med omsorg, passa åldersgruppen och dimensioneras efter skolans barnantal. De bör inte placeras ut som isolerade stationer utan planeras in i ett sammanhang, ett leklandskap.

Några saker att tänka på:

Gungor - När barn gungar vill de kunna vara tillsammans, prata och sjunga. Gungställningen bör ha plats för många och vara placerad tätt intill vegetation. Ett lågt och sittbart insprängningsskydd kan vara bra för att undvika att småbarn tultar rakt in i gungan men tänk på att staketet inte ska vara ivägen då barnen hoppar från gungor.

Klätterställningar - Barn är verkligen inga små apor som bara frågar efter att klättra och klänga, vilket man kan tro när man studerar kataloger för lekredskap och ser hur enformigt utplacerade klätterställningar är. Framförallt är klätterställningen en social mötesplats där man kan sitta högt upp med god utsikt och prata. Ställningen på skolgården finns mest på plats som ersättning för den för klättring och koordinationsträning, utmärkta naturmarken, som i många fall fått ge vika för en plan, öppen asfaltsyta.

Sandlåda - Det enda av de traditionella lekredskapen vilken barnen kan forma och sätta egna avtryck i. Det är viktigt att sandlådan är rymlig och att sanden är bakbar. Bör placeras intill vegetation för att ge framförallt de mindre och stillasittande barnen möjlighet att sitta i skugga.

Ett unikt lekredskap med många värden. Förutom att den syns på långt håll och är en symbol för skolan kan man sitta inne i gapet eller uppe på huvudet. Dessutom är det en fantastisk rutschkana.

Snurrgrejer - Att snurra är kul och ganska svårt. Risken finns att ett yrt barn tappar kontrollen och faller därför bör man se till att området intill är fritt från föremål.

Rutschkana - Redskapet används inte bara att rutscha nedför så som vuxna tänker sig utan lika mycket för att ta sig uppför eller experimentera med olika åksätt och material i rutschkanan. Att placera rutschkanan i en slänt är en god idé, då kan barnen ta sig upp på olika sätt och behöver inte konkurrera i en trappa.

Lekhus - För att sätta fart på leken behövs en rik tillgång till löst material; vegetation, skrot, textil, stenar, jord...

Fallunderlag - För låga lekredskap (under 90 cm) fungerar gräsmatta som fallunderlag. För högre höjder är sand ett utmärkt fallunderlag med många egenskaper som med lite planering också kan göras tillgänglig för rullstolsburna. Bark har nackdelen med dålig dränering och sen upptining om våren. Gummiplattor är ett dyrt men kan ibland vara befogat för att göra gungor etc tillgängliga för den som sitter i rullstol och själv ska kunna ta sig upp i gungan. Gummiplattorna har ofta en hög friktion, och det kan ge skador på leder och ledband och medföra brännskador. Dessutom kan ytor belagda med gummiplattor få dräneringsproblem och tydligt påverkas av tjälskjutande mark.

Visst kan det få finnas lekredskap, bara inte så stelbent utplacerade som i dag.

Vegetation

Vegetation kan hjälpa till att skapa olika rum för skilda aktiviteter, att bryta synfältet, att skilja lugna rum från mer aktiva. Vegetation bidrar också till ett bättre mikroklimat genom att minska effekterna av vind, sol och regn och det i sig kan få barnen att vara ute mer. Lövfällande träd kan användas för att minska dammet i luften. Växter kan också planteras som visuell bullerdämpning. Nedan följer en genomgång av aspekter att tänka på när det gäller skolgårdens vegetation.

Härdigt: Störst chans att klara sig i skolgårdens ofta lite utsatta miljö har väl beprövade, för växtplatsen härdiga arter.

Slitageåligt: Växten får gärna ha en seg struktur eller ha lätt för att skjuta nya skott och tåla markkompaktering. Växter som sprider sig kraftigt och som vi ofta inte vill ha i villarabatten kan lämpa sig utmärkt på skolgården.

Lättetablerat: Växter som är snabba i starten.

Tåla en extensiv skötsel: Planteringen ska sluta sig och skugga ut ogräs.

Ogiftigt: Använd inte mycket giftiga växter på en skolgård. Måttligt giftiga växter kan, om det är motiverat, användas, men bör då få en medveten placering i planteringen.

Bär frukt: Bärbuskar och fruktträd blir populära, men tänk på att ge dem bästa tänkbara förutsättningar där de inte utsätts för hårt slitage.

Variationsrikt: De olika växterna ska komplettera varandra i fråga om bladsprickning, blomning, fruktsättning, höstfärg, och vinterkvaliteter,

En sälg med skulptural form.

sådant som visat sig ha mest betydelse för hur barn upplever vegetationen (Olsson 2006). Det kan vara värdefullt att ha tillgång till några typiska svenska trädslag med olika former av blad eller bär; t ex asp, al, björk, gran och lönn.

Rätt kvalitet: Träd bör vara stora. För ett barn är ett träd något man kan klättra och hänga i. Planteras små träd är risken stor att barnen blir besvikna och att trädet inte klarar sig.

Växtmaterial med taggar bör inte dominera skolgården men kan ha sina kvaliteter och tillåtas på gården i mindre mängd. Undvik allergena växter, eller låt det få en medveten placering i planteringen.

Vid val av placering bör man tänka på vilken funktion vegetationen ska fylla. Eftersom det handlar om barns miljö ska planteringen vara lekbar; man ska kunna vistas i, framför och bakom den, ta material från den och kunna hänga eller klättra på träden. Planteringar längs en vägg eller staket placeras med fördel någon meter ut från denna så att barnen får plats att vara bakom. Storleken på planteringen bör tas i beaktande vid projekteringen för att undvika omfattande skötsel och radikala beskärningar.

Luleå kommun har en egen plantskola där det förutom blommor och buskar också dras upp träd, både sådana som tagits fram från frön och träd som köpts in från rätt provinien och satts ut att växa på sig lite. Att använda detta växtmaterial innebär stora fördelar; man kan på plats välja ut sådant som passar för skolgårdar och få stora, friska exemplar som bara behöver fraktas en kort bit till sin nya växtplats.

En djungel av växter på 10 x 10 meter upplevs av barn som en skog och där bildar de själv gångar och rum. Tänk också på tillgängligheten - det går att skapa djungelkänsla även för rullstolsburna! Är det en skola med många barn bör antalet platser med vegetation vara dimensionerade efter det, annars finns risken att slitaget blir för omfattande och att funktionen försvinner.

Med lite planering kan man se till att barnen får vara med att plantera. För dem blir det en upplevelse som ger insikter och kan leda till en bättre förståelse för hur planteringen bör användas. Med tanke på det kraftiga slitaget på en skolgård bör planteringar inhägnas åtminstone det första året. Att använda sig av sjök av ungskog kan vara ett sätt att snabbt få en djungel på skolgården. Överallt finns mark som håller på att växa igen. Idén kommer från

Mariehemsskolan i Umeå där man för 25 år sedan grävde upp trädskott i skogen och planterade i växtbäddar. Nu är där en riktig djungel, berättar Susan Paget, landskapsarkitekt som var med i projektet.

Växtfavoriter för skolgårdar i zon 6

Träd och buskar

Acer ginnala - *ginnalalönn*. Fin höstfärg.
Acer platanoides - *skogslönn*. Stora blad, höstfärg.
Acer tataricum - *rysk lönn*. Höstfärg.
Alnus glutinosa - *klibbal*. Roliga kottar.
Alnus incana - *gråal*, även flikbladig finns. Kottar.
Amelanchier spicata - *häggmispel*. Lektålig.
Betula pendula - *vårtbjörk med sorter*. Stor.
Cornus cericea 'Farba' E - frisk "korallkornell".
Lektålig, vinterfärg.
Cornus stolonifera 'Flamiramea' - *gullkornell*.
Lektålig, vinterfärg.
Cotoneaster lucidus - *häckoxbär*. Höstfärg.
Crataegus grayana - *häckhagtorn*. Tålig häckväxt.
Eleagnus commutata - *silverbuske*. Silvriga blad, lektålig, fina frukter.
Hippophae rhamnoides - *havtorn*. Bär på vintern!
Krusbär.
Larix sibirica - *sibirisk lärk*. Kottar, mjuka barr som bildar en gul matta på hösten.
Lonicera coerulea - *blåtry*. Tålig, bildar rum.
Lonicera involucrata 'Lycksele' E - *skärmtry*.
Snabbväxande, tät buske.
Malus sp. t ex 'Resque' - *prydnadsäpple* t ex barnäpple. Blommar, ger ätbar frukt.
Physocarpus opulifolius - *smällspirea*. Lektålig.
Populus balsamifera - *balsampoppel*. Växer fort.
Prunus cerasus 'Fanal' - *surkörsbär*. Blommar, bär.
Prunus maackii - *gulbarkad hägg*. Höstfärg, vacker stam.
Rabarber.
Ribes alpinum 'Schmidt' - *måbär*. Kompakt buske.

Randgräs är ett tåligt och lättetablerat växtmaterial.

Ribes aureum - *gullrips*. Blommar, höstfärg.
Rosa - många sorter av *rosor*. Blommar, nypon, viste för smådjur.
Salix caprea - *sälg*. Kan förökas, videkissar, pipor.
Salix daphnoides - *daggvide*. Stora videkissar på blådagliga skott.
Salix fragilis 'Bullata' - *klotpil*, även buskform.
Bollformad krona, lektålig, skulptural Salix pentandra - *jolster*.
Sorbaria sorbifolia 'Pia' - *rönnspirea*. Lektålig.
Sorbus - *rönn*, olika sorter. Bär, höstfärg, klätterträd.
Spiraea betulifolia 'Tor' - *björkspirea*. Hårdig, höstfärg.
Spiraea x cinerea 'Grefsheim' E - *norsk brudspirea*. Blommar innan skolavslutningen.
Symphoricarpos albus ssp. laevigatus f. Ultuna - *snöbär*. Lektålig, roliga frukter.
Syringa - *syren*, olika sorter. Blommar under sommarlovet, lektålig.
Vinbär, röda, svarta och vita.

Perenner

Achillea - *rölleka*. Torktålig, lättskött, drar till sig fjärilar.
Alchemilla mollis - *jättedaggkäpa*. Friskt grönt bladverk hela sommaren.
Alla kryddväxter. Doft, kulinarisk användning, drar till sig fjärilar.
Anaphalis - *eternell*. Blommar att torka.
Aruncus dioicus - *plymspirea*. Hög.
Aster. Torktålig, drar till sig fjärilar.
Eupatorium purpureum - *rosenflockel*. Drar till sig fjärilar.
Filipendula rubra 'Venusta' - *amerikanskt älggräs*. Stor, sprider sig.
Geranium sanguineum - *blodnäva*. Marktäckare, blommar, doft.
Matteuccia struthiopteris - *strutbräken*.
Ormbunke.
Phalaris arundinacea 'Picta' - *randgräs*. Ljust bladverk. Tåligt.
Rubus odoratus - *rosenhallon*. Hög.
Rubus x stellaticus - *allåkerbär*. Norrbottens landskapsblomma, bladverk, bär, marktäckare.
Salvia. Drar till sig fjärilar.
Sedum - *fetbladsväxter*. Torktåliga.
Smultron. Revande, goda bär, bra att så själv.
Solidago - *höstgullris*. Hög, blommar på hösten i gult.
Stachys byzantina - *lammöra*. Ludet bladverk.

Topografi

Att markens topografi varierar är betydelsefullt för rumskänslan och för grovmotorisk träning. För de små barnen behöver nivåskillnaderna inte vara särskilt stora för att de ska upplevas som utmanande och fungera i lek. Eftersom kullar och sluttningar även används som pulkabacke på vintern är det viktigt att inga föremål som fasta lekredskap, lyktstolpar, kupolbrunnar eller staket finns i vägen. Är slänterna branta kan de inte klippas, men det kan ses som en fördel också.

En kulle som ska fungera som pulkabacke för äldre förskolebarn och skolbarn bör vara minst 2 meter hög och ha en lutning på 1:2 till 1:3. En trappa kan underlätta för den som har svårt att ta sig upp.

En kulle kan vara en spännande lekyta men också ge en mängd naturupplevelser. Från Malmö naturskolas hemsida, www.natur.pedc.se kommer denna beskrivning på en naturkulle:

I kullen placerar man stora stenar och tegelrör, multnande stockar och löv. Dessa för med sig småkryp som annars skulle ha haft svårt att hitta till skolgården. Materialet underlättar också tillvaron för växter och djur. Stockar håller kullen på plats samtidigt som de kan vara sittplatser. Underst i kullen lägger man något grovkornigt material för att öka genomsläppligheten och göra kullen slitagetålig. För att få kullen bra är det viktigt med kontinuerlig skötsel.

Löst material

Det behövs saker att göra något av och en stor variation i material ger en mångfald av sinnesupplevelser. Om alla sinnen aktiveras blir

På en skolgård med varierad topografi blir barnen fysiskt aktiva.

hela barnet engagerat och upplever tillvaron helt och fullt. Gott om material undviker konkurrens och ger möjlighet till längre pågående lekar. Flexibla material kan barnet utnyttja på vilken utvecklingsnivå det än befinner sig. Ett föränderligt material ger även barnet möjlighet att bearbeta upplevelser och komma över problem och konflikter (Mårtensson 2004, Norén-Björn 1977). Naturmark är oftast rik på löst material och saknas den på skolgården bör karaktären återskapas.

Ett enkelt försök med gott resultat gjordes i Varberg med löst material. Med tillförsel av ”skräp” - ris och slånor, brädor, rör, kastruller och bunkar - lyckades man göra förskolgården mer utmanande och lustfylld. Barnen ville vara ute mer, lekarna blev fantasifullare och mer konstruerande, även pedagogerna inspirerades. Rapporten ”Skräp, natur och bus - ger kunskap utomhus” (Bengtsson m fl 2004) brukar jag dela ut när jag besöker skolor. Jag påpekar att det är helt okej att det ser lite stökigt ut på gården och att barnens ordning får råda. Kan hända blir det svårare att klippa gräset, men ofta växer det ändå rätt dåligt på gårdarna på grund av det höga slitaget.

Även i Luleå har man goda erfarenheter av löst material. En förskola fick bortgallrat material från en skogsdunge. En annan förskola försågs med tunna, långa slånor. De var så pass tunga att barnen inte kunde bära dem själva, utan var tvungna att samarbeta. På liknande sätt får barnen samarbeta med hässjestöror som finns på gården. Långa slånor är perfekt för kojbyggen och barnen är inte sena med att visa sin uppskattning.

Ett tips är att ha en stor låda med bra-att-ha-saker på förskolegården. Den kan rymma gamla nylonstrumpor, nätemballagen från flaskor, cykelslangar, däck och både platt och runt virke. Utklädningskläder är roligt (Olsson 2005).

Platser för projekt och för eld

För att skolgården ska fungera som en pedagogisk resurs är det viktigt att det finns möjlighet att genomföra projekt. Det bör finnas ytor av sådan karaktär att man enkelt kan byta verksamhet på dem. Gräs- och grusytor är exempelvis lätta att bryta upp för exempelvis odling, och relativt enkla att återställa när man inte längre vill odla.

Eld är oerhört fascinerande för barn och kan användas på många sätt: experiment, grillning, ljuskälla och värmekälla. Det är viktigt att barnen

Eld är stämningsfullt och ger viktig överlevnadskunskap.

under uppsikt får lära sig vad eld är och hur den fungerar. Barn med en grundlig kännedom om eld, som de själva förvärvat genom olika försök och experiment, får respekt för elden och uppträder varsamt med brinnande föremål. På skolgården bör det finnas en plats avsedd för eldande, det kan vara en tunna, en grillring eller bara en ring med stenar på marken. Vid eldplatsen bör det också finnas något att släcka elden med; tryckvattensläckare, slang vid vattenpost eller hinkar med vatten (Nilsson 1975).

Klimatanpassning

En skolgård med gott mikroklimat kan medföra att barnen vill vara ute mer. Öppna ytor bör skyddas mot starka vindar genom vegetation, plank eller murar. För att möjliggöra utevistelse på ett enkelt sätt även när det regnar är ett skärmtak värdefullt. Vikten av behagligt skuggiga miljöer har redan påtalats, vilka kan skapas med mer vegetation, pergolor, tak och parasoller.

Men klimatanpassning innebär också att skolgården bör anpassas till det rådande lokala klimatet. I Luleå varar vintern sex månader vilket medför stora möjligheter till härlig vinterlek. Skolgården bör ha en snöröjningsplan med upplag tillåtna för lek, gångar och plogade planer som möjliggör en smidig utevistelse. Upplagen bör ligga till så att smältvattnet på våren har någonstans att ta vägen. En plogbil behöver ett utrymme på tre meter för att ta sig fram och ha lite svängrum. Vid strategiska ställen kan man placera ut natursten för att skydda träd, sarger och lekredskap mot påkörning.

I planeringen av skolgården bör man se till att det förutom skridskoplan och pulkabacke också finns utrymme för skidåkning, skulpturer, kanor och snökojor. En enkel skridskoplan bör finnas på varje skolgård. Den kan vuxna och barn tillsammans

spola med hjälp av en trädgårdsslang. Planen behöver inte vara större än 5x10 meter för att en fyraåring ska kunna lära sig åka skridskor.

Vatten

Möjligheterna till lek och spänning som erbjuds av naturligt, artificiellt, flödande eller stilla vatten bör utnyttjas på skolgården.

Att föra in vatten på skolgården innebär ett ökat djurliv. En sänka på gården kan förstärkas så att där samlas fukt, och vips har man ett insektsmyller att titta på. Man kan också bygga dammar och fågelbad. Regnvatten kan tillvatas för att användas till vattning och lek. En utomhuskran är en ovärderlig tillgång. Då kan man lätt fukta sanden så att den blir bra att bygga i, man kan spola av sig varma dagar eller spola sig en skridskoplan eller snökälkebana (Åkerblom & Åkerblom 1993).

Vatten avsett för lek med ett maxdjup på 20 cm behöver inte något särskilt skydd enligt Boverkets allmänna råd. Botten i dammar och pooler får inte luta mer än 6% och vara halsäker och lätt att göra ren.

Belysning

Kan ge en förtrollad stämning när mörkret faller och öka skolgårdens attraktionskraft. Man bör tänka på att den inte ska blanda grannar, varför spektrumarmatur rekommenderas. Den sprider ljuset jämnt och man uppfattar inte själva ljuskällan så tydligt. Metallhalogen ger ett sken som återger färger bra. Man bör undvika lampor av högtrycksnatrium som ger ett gult sken. Något hörn av gården får gärna vara mörkt. Det finns många idéer om hur belysning skulle kunna användas på skolgården, det skulle till exempel vara spännande med lekskulpturer av glasfiber med ljus inuti.

Trafiksäkerhet

Trafiklösningarna på många skolor är bristande och rentav farliga. Varken varutransporter eller persontrafik bör ske på skolgården. Det kan förhindras med hjälp av skyltar, staket och grindar men den muntliga informationen ska inte underskattas - ofta kan det räcka med att prata med mopedister, lastbilschaufförer och brevbärare. Vaghinder kan också ges en funktion för lek, såsom isbjörnarna av betong i Luleå.

CHECKLISTA

Här sammanfattas teoridelen i en checklista med de viktigaste aspekterna för att skapa en väl fungerande skolgård.

Det finns inga absoluta krav för att en skolgård ska kallas bra och fungera för barns lek. Det viktiga är att det finns många bra platser nära och längre bort från skolbyggnaden, tätt som smultron på ett strå, alla med olika innehåll, karaktärer, kvaliteter och möjligheter. Platser där barnen kan leva loppan, låta högt, springa, jaga och jagas, gömma sig. Ytor som kan disponeras för tillfälliga eller långvariga projekt är också viktiga för att barn och vuxna ska kunna vara aktiva och förändra utemiljön. Utemiljön ska locka barnen att stanna till och greja med saker, men också till att röra på sig. Därför behövs material, vegetation och ytor som gör miljön intressant och ger barnen rörelsefrihet.

Barnet ska, utifrån sina egna behov och intentioner, kunna välja om det vill vara för sig själv eller tillsammans med andra vuxna och barn. Inblick i vuxenlivet, i kultur- och arbetsliv, ger rika bearbetningsupplevelser för leken.

Ett träd för ett barn är något man kan klänga och klättra i.

Skolgårdens innehåll

En bra skolgård ska innehålla så mycket mer än bara ett antal lekredskap. De viktigaste funktionerna för en god lekmiljö är:

ETT HELT LANDSKAP FÖR LEK!

Som scenografin på en teater. Utrymme (minst 40 m² per barn), bra platser, material, vegetation, kuperad terräng.

NATURLIK!

Skog och buskage inbjuder till lek. Dessa miljöer är formbara och det är inte förutbestämt vad de ska användas till. Här får det vara ostädat. Skapa djungler!

SOLSKYDDANDE!

Träd är bättre än solkräm. Finns det möjlighet uppehåller sig barn största delen av tiden bland skyddande buskar.

VARIATIONSRIK!

Försök att eftersträva så många olika karaktärer som möjligt.

TILLGÄNGLIG!

Ökad tillgänglighet kan ge kvaliteter för barngruppen som helhet.

ORIENTERBAR!

Skolgården ska ha logiska samband mellan dess ytor och omgivning. Tydliga riktmärken, avgränsningar och entréer.

KLIMATANPASSAD!

Utemiljön ska dels vara anpassad för väder- och vindförhållanden men även för de lokala förutsättningarna. I Luleå bör man se till att planera för vinteraktiviteter.

TRAFIKSÄKER!

Inga fordon på skolgården.

FORMBAR!

Löst material ger möjligheter till eget skapande liksom ytor som skolan kan disponera för egna projekt.

UNIK!

Skolgården bör ha ett eget uttryck med anknytning till platsen och verksamheten som bedrivs. Symboler, skulpturer och markanvändning som visar lokala drag skapar trygg igenkänning och identitet.

Skolgården i planeringsprocessen

Lika viktigt som den fysiska utformningen är hur processen kring skolgårdar går till.

Förståelse för hur barn använder utemiljön är en förutsättning för att kunna skapa en välanvänd skolgård. De som formger skolgårdar måste använda sig av ett barnperspektiv och inte agera som vuxenvärldens förlängda arm. Genom att läsa om barn, iakttaga dem, låta dem själva berätta och påverka kan man tillämpa ett barnperspektiv på skolgården.

För ett välförankrat skolgårdsarbete med långsiktigt resultat är det angeläget att alla skolans aktörer: skola, förvaltare och skötselentreprenörer träffas och arbetar utifrån gemensamma mål. Alla måste förstå hur värdefullt det är med en säker, välskött och utmanande utemiljö och att kostnaderna för anläggning och skötsel är välinvesterade slantar. För att kunna hålla en bra kvalitet på utemiljön krävs ökade resurser för förbättringsåtgärder och underhåll av skolgården.

Inför en skolgårdsupprustning bör det första samrådet med skolpersonal, barn, skolgårdsgrupp, föräldrastyrelse, beställare, förvaltare etc. helst ske redan ett år i förväg. Detta för att hinna förankra arbetet hos alla skolgårdens aktörer, inte minst hos barnen. Det är också bra att kunna dokumentera skolgården under alla årstider samt att få ytor och höjder inmätta.

En förstudie bör göras där man besöker platsen, studerar gamla ritningar och på andra sätt hämtar in kunskap om gårdens behov. Därefter kan en första skiss utifrån skolans behov och önskemål tas fram. Denna revideras minst en gång efter ytterligare samråd med representanter för beställare och brukare. Innan spaden sätts i jorden bör förslaget kostnadsberäknas, liksom det bör göras en konsekvensanalys för framtida underhåll. Allt för att försäkra sig om att det finns medel för både anläggning och skötsel. Planteringsplan och skötselplan bör också tas fram.

Under byggskedet bör beställare och brukare ha god kontakt för att säkerställa att byggandet går rätt till och ha möjlighet att göra nödvändiga ändringar medan det finns tid för det.

En besiktning och utvärdering bör göras av skolgårdsprojektet för kunskapsåterföring mellan alla parter.

Slutligen anser jag att skolgården bör ges större betydelse i samhällsdebatten och ses som den mötesplats och gröna resurs för stadsdelen den har förutsättningar att bli.

Alla som på något sätt jobbar med skolgårdar måste veta vad barns aktiviteter fordrar av den fysiska miljön.

GENOMFÖRANDET

Vy över Luleå centrum. Fotot är taget från kommunens hemsida www.lulea.se

LULEÅ

I den här delen av arbetet beskriver jag hur skolgårdarbetet i Luleå kommun går till idag och föreslår hur det kan gå till i framtiden. Jag har tagit fram tre förslag till skolgårdsförändringar som också byggts under examensarbetets gång. De ombyggda utemiljöerna och processen som ledde dit utvärderas mot bakgrund av teoridelen.

Jag har under examensarbetets gång haft ett vikariat som landskapsarkitekt. I min arbetsuppgift har ingått att ta fram förslag och fungera som bygglédare för olika skolgårdsupprustningar. Barn- och utbildningsförvaltningen har beställt arbeten på några av de skolor och förskolor som enligt skolgårdsinventeringen (se nästa sida) varit sämst.

I framtagandet av gestaltningsförslagen har jag haft stor glädje av både litteratur och av egna starka lek-upplevelser i utomhus. Samtal med olika grupper av skolgårdens aktörer har också bidragit till det slutliga resultatet.

Skolan som använder utemiljön har ofta höga ambitioner kring hur man vill använda utemiljön och många önskemål om utformningen. Det har varit min uppgift att utreda vilka av önskemålen som är rimliga att förverkliga. Ekonomi, säkerhet och möjlighet till olika tekniska lösningar har legat till grund för hur prioriteringar av önskemålen skett. Därtill har jag även kunnat ge egna förslag utifrån mina kunskaper om barn och utemiljö.

Kommunens parkmästare har stor erfarenhet av anläggning och underhåll av skolgårdar. De har sina åsikter om vad som fungerar och vad som inte gör det. De har också i ett tidigt skede i gestaltningsprocessen hjälpt mig med att göra konsekvensanalyser för driften. Att skolan är införstådd med att upprustningen kan medföra ökade hyreskostnader är en viktig fråga som måste komma upp tidigt i processen.

Fastighetsförvaltaren ”äger” och har ansvar för utemiljön men har ofta ringa kunskaper om natur, pedagogik och barns behov. Olika intressen står ofta mot varandra. En förutsättning för välfungerande

skolgårdar är att alla aktörer samverkar och en del av landskapsarkitektens roll kan vara att få tillstånd en dialog. Det är ett komplicerat arbete med många spännande utmaningar.

Dagens förutsättningar och aktörer

Luleå ligger vid norra Bottenvikskusten och är residensstad i Norrbotten. Kommunen har 70 000 invånare och är känt för sitt stålverk, universitet, hamn och idrottsprestationer. Klimatet påverkas av kustläget med kalla vårar och milda höstar. Större delen av kommunen ligger i odlingszon 6 och man har ett snötäcke mellan november och april.

Förskolor och skolor med tillhörande utemiljö ägs av Luleå kommun och är drygt hundra till antalet. Barn- och utbildningsförvaltningen hyr skolbyggnader inklusive skolgårdar av Tekniska förvaltningens avdelning Kommunala lokaler. Fastigheten hyrs i befintligt skick. Kommunens utsedde förvaltare har alltså ansvar för att inne- och utemiljö bibehålls. Det innebär i sin tur att förvaltaren inte tar ansvar för att förbättra eller utveckla skolgården, utan det initiativet ligger på skolan som ju har det pedagogiska ansvaret.

I dag avsätter skolan cirka tre miljoner kronor per år till nyinvesteringar. Alla investeringar som skolan vill göra ska godkännas av fastighetsförvaltaren, som när investeringen är genomförd ska stå för underhållet av densamma.

Fastighetens förvaltare har även ett ansvar för utemiljön som regleras i plan- och bygglagen. Detta ansvar innebär bland annat att om någon kommer till skada på mark som tillhör fastigheten är det fastighetsägarens ansvar, i det här fallet kommunen. Underhållet av skolgårdarna sköts idag av Tekniska förvaltningens avdelning Park & Natur. Alla skolgårdar i kommunen besiktigas årligen med avseende på säkerhet. Detta görs av ett externt företag och de åtgärder som där noteras som nödvändiga genomförs. Däremellan sker tillsyn varje vecka. Den årliga driftsbudgeten för skolgårdar ligger på ca 2 miljoner kronor per år.

Luleå Miljöskola är en annan aktör som skulle kunna tillföra mycket till skolgårdsarbetet. Miljöskolan riktar sig till alla kommunala skolor och förskolor och bedriver både undervisning, kompetensutveckling och handledning för personal i miljöfrågor. Verksamheten är förlagd till en kursgård tre mil utanför Luleå. Skolor tar ibland hjälp av

Miljöskolans kunniga personal för att få hjälp med idéer och i vissa fall även utförande på sina skolgårdar. Visserligen finns det i Miljöskolans verksamhetsplan inskrivet att man också ska delta i kommunens skolgårdsarbete men utfallet har blivit magert eftersom Miljöskolan inte har inte nog med resurser för att kunna medverka i skolgårdsprojekten.

Kortfattat kan den nuvarande processen med skolgårdar beskrivas så här: Barn- och utbildningsförvaltningen ger kommunens landskapsarkitekt i uppgift att ta fram förslag och genomföra åtgärder som leder till en höjning av skolgårdens standard. Landskapsarkitekten är medveten om vad barns aktiviteter fordrar av den fysiska miljön. Ofta ges barnen även möjlighet att delta i planeringsprocessen genom att rita teckningar som sedan utgör en del av planeringsunderlaget. Förslaget godkänns av förvaltaren innan spaden sätts i jorden av något byggföretag eller kommunens egen parkavdelning. Under arbetets gång inbjuds skolan till minst två samrådsmöten så att de kan ge förslag, komma med information och påverka utformningen. Resultatet utvärderas inte formellt men både skola, planerare och förvaltare är väldigt nöjda med de ”nya” skolgårdarna. Problemet är bara att pengarna inte räcker till att upprusta i den takt det skulle behövas.

Skolgårdsupprustning

För att få en översiktlig bild av tillståndet på kommunens skolgårdar gjorde kommunens landskapsarkitekt Maria Andersson Nordgren en skolgårdsinventering (2001). Skolgårdarna studerades utifrån fem olika aspekter:

Utformning - ytmaterial, möblering, disposition: om miljön är varierad med många olika rum och platser

Vistelsevärde - vegetation, lekredskap, höjdskillnader, tillgänglighet, få eller många möjliga aktiviteter, möjlighet till social samvaro och även skick

Pedagogik och kultur - om ytor för projekt finns, hur gården används pedagogiskt idag, kulturvärden

Klimat- och årstidsanpassning - vindförhållanden, väderstreck, snöröjning och belysning

Trafikmiljö - farligt eller opraktiskt; korsande trafik, dålig angöring

Sexåringarna, som är relativt nya i skolgårdsmiljön, beaktades särskilt i undersökningen.

De fem utvärderingskategorierna poängsattes och efter en sammanställning rangordnades skolorna.

Inventeringen visade att utemiljön på kommunens skolgårdar generellt sett behövde förbättras för att de skulle kunna fungera som såväl rekreationsytor som pedagogiska verktyg. Många skolor hade inte tillgång till natur inpå knuten utan den kvalitén måste istället skapas och förutsättningar för meningsfulla aktiviteter måste ordnas. Många skolgårdar behövde kompletteras med lekredskap och vegetation. En del skolor saknade även det mest elementära som en bollplan eller en gungställning. Flera skolor hade trafiklösningar som inte uppfyller de krav man bör ställa på miljöer där barn vistas: t ex hade flera skolor varutransportfordon som kör över gården samtidigt som barnen är ute på rast.

Några skolor var dock i gott skick med bra grundstruktur och många olika typer av platser. Där fanns utrymme för att träna motorik, öva balanssinnet, träna sociala förmågor, öva upp sin iakttagelseförmåga, känna sig som del i ett sammanhang och känna sig nödvändig och delaktig (Andersson Nordgren 2001).

Skolgårdsinventeringen har legat till grund för de senaste årens utemiljöförbättringar av skolgårdar. Med cirka tre miljoner kronor har man kunnat bygga om 3 skolgårdar och 3 förskolegårdar per år. De, enligt inventeringen, ”sämsta” skolgårdarna har fått en ansiktslyftning. Uppföljning visar att satsningarna är mycket välkomna och att tillskottet i utemiljön bidragit till att barnen leker bättre.

På de blå tunnorna kan man både trumma, balansera på och använda som bord. I rännan samlas regnvatten. Doppar man fingret i vattnet kan man sedan måla på tunnan!

Framtidens skolgårdsarbete

Trots omfattande upprustningar motsvarar många skolgårdar fortfarande inte kraven på en stimulerande utemiljö. Det beror dels på bristande resurser, dels på samverkanssvårigheter mellan skola och förvaltare. Dessutom måste vi som planerar skolgårdar ha både kunskap och engagemang för att skapa miljöer som verkligen är bra.

Mycket arbete återstår. Eftersom många av de befintliga gårdsmiljöerna är anlagda på 1970- och 1980-talen börjar utemiljöerna överlag att bli slitna. Det krävs stora insatser för att höja statusen på samtliga dessa gårdar, som är ”jämndåliga”. Ytterligare en faktor som kommer att kräva investeringar är att enkelt avhjälpta hinder i offentlig miljö ska vara avhjälpta innan år 2010.

I takt med att gårdsmiljöerna värderas högre och blir allt mer innehållsrika blir de också mer kostsamma att underhålla och sköta. Skolan måste vara beredd på att ökade kostnader för skötseln kommer att läggas på hyran, alternativt måste skötas av skolan själv. Här är det viktigt att tydliggöra för skolan möjligheterna med en bra skolgård. Förutom lek kan den användas av pedagogerna i det vardagliga arbetet. För pedagoger som är intresserade av utemiljö behövs ett nätverk, likt Naturskolans i Lund, där kunskap och kontakter förmedlas och man kan fortbilda sig.

För att få en bra skolgård måste skolans alla aktörer samverka. Formen kan vara kunskapsverkstäder såsom i Säter. Där delger man varandra kunskap och visioner vilket leder till större förståelse för olika beslut och ett väl förankrat skolgårdsarbete.

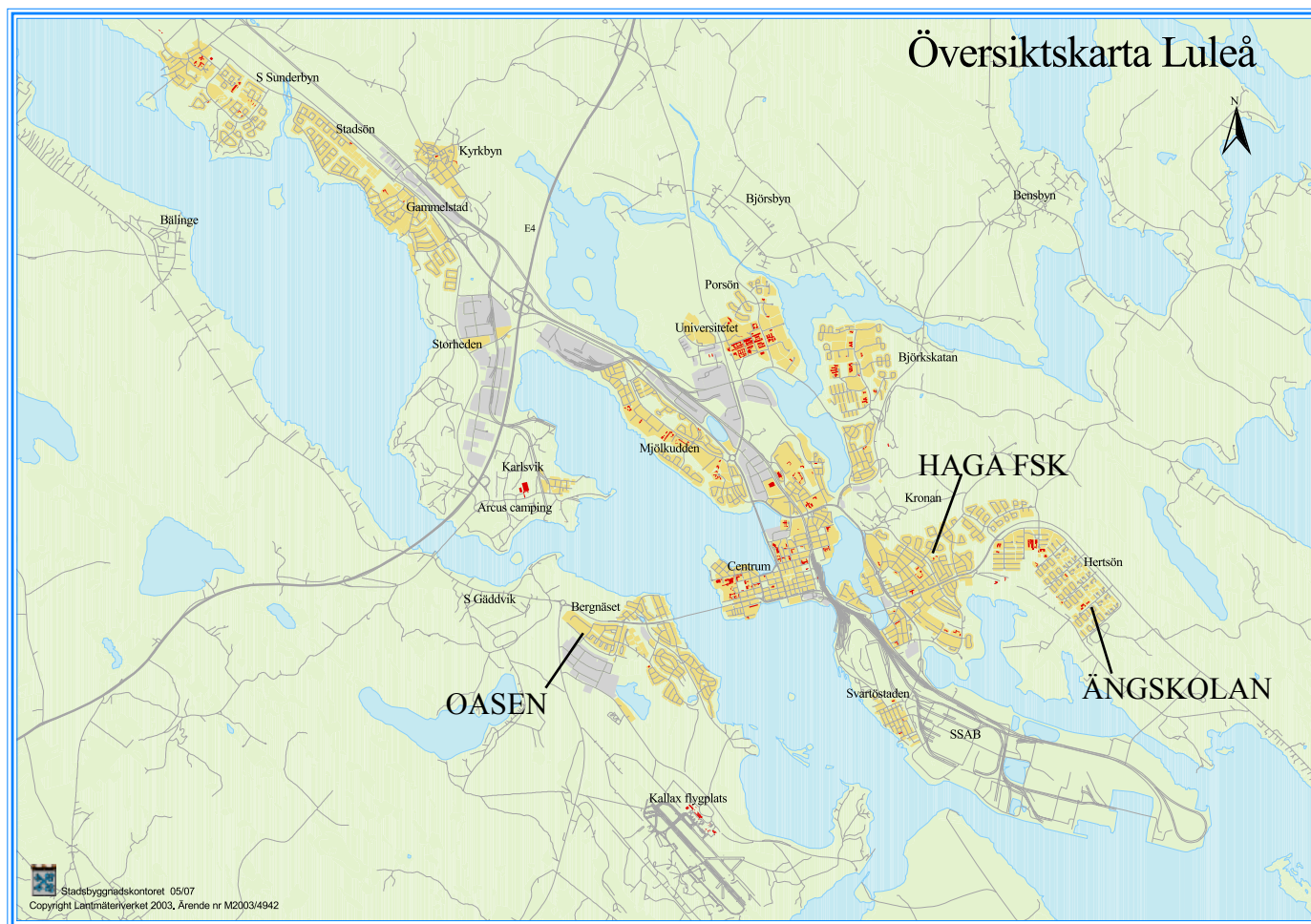
Många elever, pedagoger och föräldrar vill engagera sig för en bättre utemiljö, men det är inte alltid att de får det stöd de behöver och kan genomföra sina idéer. Ofta faller det på att förvaltaren inte vill ta något ansvar för hemmabyggen eller åka på ökade kostnader för underhåll. Här gäller det att visa hur man trots säkerhetsnormer och ökade skötselkostnader ändå kan genomföra förändringar i utemiljön. Skolan behöver en grön resurs som uppmuntrar och inspirerar dem till egna initiativ.

Vi som jobbar med skolgårdar måste vara självkritiska. Vilken kompetens behöver vi i arbetet med skolgårdar? Förutom att ta fram gestaltungsförslag ska vi kunna hantera samrådsprocessen med alla berörda aktörer. Vi ska kunna tillämpa ett barnperspektiv i planeringen och kunna ge förslag på okonventionella lösningar där man skapar skapar leklandskap istället för bara uppradade lekfunktioner.

Nu följer tre exempel på skolgårdar där det under 2007 satsats resurser på utemiljöförbättring.

Föräldrar, barn och pedagoger bör uppmuntras att använda skolgården för byggprojekt, odling och djurhållning etc.

Karta som visar var i Luleå de tre skolgårdarna ligger.

Oasen innan utemiljöförbättringen. Det fanns ingenting som lockade eleverna till att gå ut.

EXEMPEL 1: OASEN

Oasen är en ”tillrättalagd läromiljö” för elever med neuropsykiatriska funktionshinder inom autismspektrat. Man tar emot elever från hela kommunen och innefattar förskoleklass till årskurs 9. I dagsläget har skolan fem pedagoger och åtta elever. Handikappet medför behov av struktur och rutiner. Eleverna ska lyckas med det de gör. Man anpassar pedagogiken efter varje individ men utgår från fyra hörnpelare: struktur, tydlighet, eget skapande samt att kunskap växer i gemenskap.

Verksamheten har flyttat till nya lokaler i en högstadieskola och behöver en anpassad utemiljö. Platsen har ett avskilt och lugnt läge bortsett från en del flygbuller och en upptrampad stig där folk genar mellan busshållsplats och bostadsområde. Uppväxta träd och buskar breder ut sig över en gräsmatta. På den välskötta ytan finns ingenting som lockar eleverna till att gå ut.

Processen

Under årets fyra första månader har jag fyra samrådsmöten med rektor och samtliga pedagoger. Att vi träffas relativt mycket gör att relationen blir

god och förståelsen för olika beslut ökar. Som ny i skolgårdssammanhang är det viktigt att vara lyhörd för önskemål och efterhand kolla upp vad som är genomförbart och rimligt.

Vid det första mötet går vi igenom önskemål och synpunkter om den nya utemiljön. Den bör stimulera rörelse (gå, springa, klättra, hoppa, balansera...) men också innehålla platser för samvaro och avskildhet. Saker som kan inspirera eleverna kan vara en kulle, en basketkorg, en sandlåda att gräva djupt ner i, vattenlek. Önskas gör också en symbol för skolans namn, Oasen - för barn som farit illa i öknen.

Till det andra mötet har jag gjort en idéskiss med utgångspunkt från pedagogernas idéer. Skissen gör att vi har något konkret att ta ställning till. Hur stor ska vattenleken vara? En äventyrsbana stimulerar troligen eleverna mer till rörelse än mitt föreslagna klätternät och volträcke tror personalen. De informeras om säkerhetsnormer och förvaltarens hållning till hemmabyggen. Vi enas om ett förslag med stenar, stockar och ett löst rep av terrylen, ett hållbart material seglare använder.

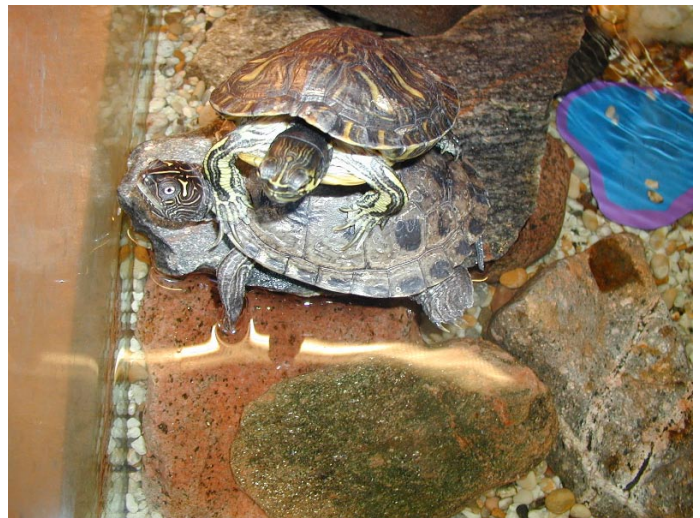
Hittills har eleverna varit tvungna att använda sig av högstadieskolans huvudentré, något de upplever som otryggt och obehagligt. För att skapa trygghet och underlätta utevistelsen önskar man flytta elevernas entré och kapprum så att den vetter ut mot gården. Efterforskningar visar det vara möjligt och en stenmjölsgång blir den nya entrévägen, kanske bygger man själva att bygga en portal med skylt. Av kostnadsskäl prioriterar vi bort staketet, bara barnen har något att göra stannar de, tror lärarna.

Eleverna föredrar den här entrén framför den stora huvudentrén på andra sidan huset. Härifrån har de dessutom nära till lekredskapen.

Vi pratar om tidplanen. Personalen vill veta när bygget ska genomföras men jag kan inte ge dem ett säkert besked, annat än att det kommer att ske under barmarkssäsongen 2007. Eftersom det är en liten enhet är flexibiliteten stor, blir det för stökigt och bullrigt (många elever är ljudkänsliga) kan man göra utflykter.

Ska barnen engageras och hur i så fall? Vi bestämmer oss för att avvakta och se om det dyker upp något lämpligt att göra. Kanske plantera eller så gräs?

Sköldpaddorna är elevernas husdjur och skolans maskot.

Via telefon intervjuar jag speciallärare Marianne Lindberg som har lång erfarenhet av barn med autism och är initiativtagare till en handikappanpassad lekplats i Kalmar. Hon berättar att den så kallade kompisgungan är väldigt populär bland eleverna, vilket också bekräftas av andra personer med erfarenhet av barn med autism.

På den lekplatsen finns ett skogsparti som används flitigt, liksom en stor, gräsklädd kulle. På kullen står ”regnbågen”, ett konstverk av plexiglas, som speglar ljuset på ett fascinerande sätt. Det hade inte behövts satsats så mycket pengar på färdiga lekredskap på lekplatsen i Kalmar, naturen med det material den erbjuder räcker långt, menar Lindberg.

Gården delas med bland annat förskolebarn och pensionärer. I ett lusthus på gården, brukar pensionärerna dricka kaffe. Där kan föräldrasamtal också ske. Slutligen anser Lindberg att balansbommar eller motsvarande för att träna balans bör finnas i en utemiljö för barn med autism.

Vid de följande samrådsmötena pratar vi detaljerat om förslaget. Rabarber och vårlökar får prioriteras bort, liksom påkostade kubbsarger och en damm. Synpunkter förs fram om att det kanske borde finnas ännu mer saker att gömma sig bakom, barnen gillar att leka tafatt och gömma sig.

Sist av allt går vi ut och jag trampar upp de tänkta ytor i snön - ett bra sätt att visualisera skissen.

Det är en sann utmaning att utforma en skolgård som så uppenbart behöver struktur och ett innehåll som passar målgruppen. Gården är vidsträckt och utan staket. Handikappet medför att eleverna mest leker en och en, inte tillsammans. Pedagogerna berättar att eleverna inte vill röra sig så långt bort utan känner sig trygga närmast skolhuset. Det behövs alltså åtta olika platser. Samtidigt ska platserna ligga så till att eleverna kan öva sig på socialt samspel, vilket är en av skolans mål.

Platserna ska inte krocka med varandra utan det ska finnas lite utrymme mellan dem där man kan springa eller hålla på med något projekt.

Jag är medveten om att barnen behöver material att skapa av. Jag känner inte att jag kan bidra med löst material i någon större omfattning utan det får skolan ordna själva, vilket jag tydligt uppmuntrar dem till. En boda är nästan en förutsättning för att kunna förvara lösa lekredskap och skapande material. Skidor, spadar, plankor, enkla verktyg och textilier - allt behöver en förvaringsplats.

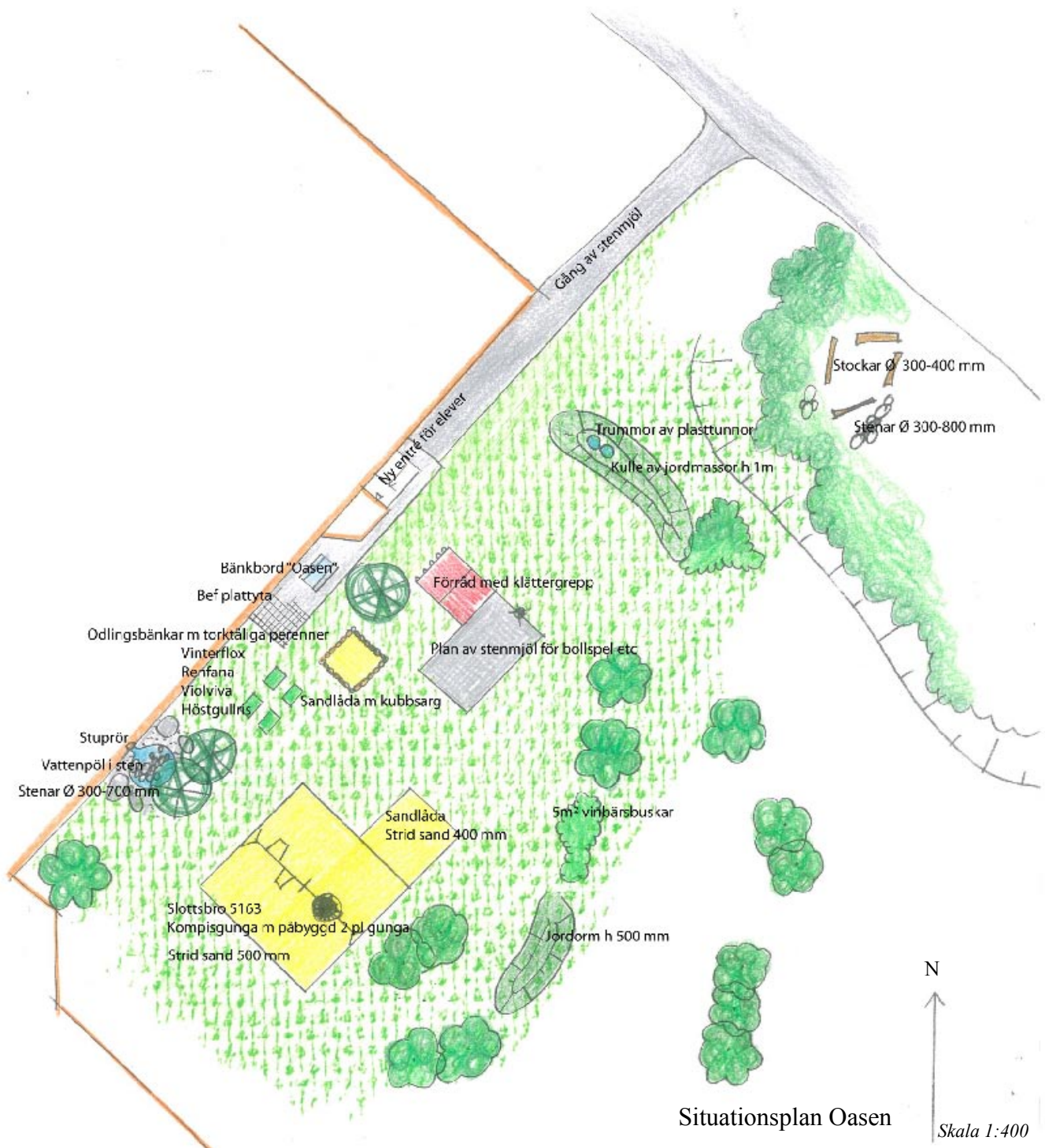
Det material jag kan införa är sand, växter och vatten. Mindre stenar på skolgården kan få icke önskvärda konsekvenser i form om de exempelvis kastas.

Sand är ett användbart material som är ganska okomplicerat att införa i en skolgårdsmiljö.

Ett litet parti tallskog ligger intill skolan. Förut fanns där ingenting, förutom kottar och barr, på marken. Stockar och större stenar tillfördes. Nu fanns här något att upptäcka och utforska vilket genast ledde till att eleverna ville vistas här. Tillsammans med pedagoger har de påbörjat en trädkoja. Virket får de från en såg på det angränsande industriområdet.

Förslaget

Här finns en blandning mellan fasta lekredskap och mer naturliga små oaser som kan användas för olika ändamål.

Den så kallade kompisgungan inbjuder till att gunga högt och häftigt, kanske tillsammans med någon annan, men kan också användas som en hängmatta att bara ligga i. Två vanliga gungor finns också.

Kompisgunga

Den lilla sandlådan med bakbar sand kan bli ett intimt rum. Den lite oregelbundet formade kubbsargen kan man både luta sig mot, sitta eller balansera på. Genom de höga stolparna löper hål som man kan spänna linor mellan. Där kan man till exempel hänga upp tygskynken, flaggor och papper. För att sprida målpunkterna och ge barnen möjlighet att skapa ostört i sanden finns det även en större sandlåda med enklare utformning.

Kubbsarg runt sandlåda.

En 30 m² stenmjölsbelagd basketplan görs intill den nya bodan. Bodan behövs för att förvara utegrejer och är försedd med två dörrar och en mellanvägg för att det ska vara lättare att hålla reda på sakerna och

Boda och stenmjölsyta.

undvika att bara trycka in allting när man ska plocka ihop. Längs den ena av bodans vägg är klättergrepp monterade.

Ett gjutet vattenbad med natursten fångar upp regnvattnet från ett stuprör. Runt den lilla dammen finns en dräneringsbädd av sand och grus och ett par stora stenar. Intill har pallkragar planterats med lökar och torktåliga perenner. I anslutning till blommorna ligger en sittplats med ett bänkbord med namnet "Oasen" ingraverad, bredvid en sköldpadda (som är skolans maskot och husdjur).

Schaktmassorna formas till låga jordormar för att avgränsa mot genarstråket och göra gräsmattan mera varierad. En kulle ökar lutningen på den befintliga sluttningen och blir en häftig pulkabacke. Högst upp placeras två trummor.

Vattenspegel under stuprör av betong, dammduk och natursten.

Utvärdering

Jag frågar eleverna om vad de tycker om den nya utemiljön och på vilket sätt de använder den. De är överens om att det är mycket bättre nu jämfört med tidigare, då det "inte fanns någonting att göra". "Kompisgungan" är favoriten. När den var helt ny rusade de från lunchen för att hinna gunga på den, ofta satt de många tillsammans. Som flest har de varit fem! Enligt de flesta av eleverna är basketplanen den näst bästa platsen. De andra gungorna är obekväma för eleverna, som ju nästan är fullvuxna. Kedjorna skaver i händer och höft och fötterna tar i backen. Nästa gång ska jag köpa en högre ställning med bredare gungsishtar.

Den stora sandlådan säger de att de inte har använt, men till våren kanske, när det blir skönare att sitta ute, då skulle de vilja bygga i sanden, helst med tillgång till vatten. Vattenkaret som byggdes under en stupränna har de bara varit till några gånger. Men de har sett småfåglar sitta där och dricka vatten. Jag tycker vattensamlingen blev lyckad och kommer att ta med idén till andra skolgårdar.

Snurrbrädan rankas som den tredje roligaste platsen, fast den är farligast påpekar eleverna. Man trillar av på en gång, särskilt om man står upp.

I pallkragarna med torktåliga perenner har de själva planterat tulpan- och påskliljelökar. Klättergreppen på förrådet är tyvärr satta alldeles för lågt, passar mer en fyraåring. De kan dock komma tillpass nästa år då elevantalet fördubblas och åldersspridningen ökar.

Trummorna undrar de vad de ska användas till. Pulkabacken tror några av eleverna att de inte

Odlingslådorna innan växterna planterades.

kommer att våga använda då de inte kan svänga och det finns träd i närheten.

Sandlådan med kubbsarg har de inte grävt i, dock gått balansgång runt och så fungerar den som ryggsäckshållare.

Trummor av rena kemikalietunnor högst upp på kullen.

Den ombyggda utemiljön har medfört att man är ute, det var man inte innan. Tack vare den engagerade personalen hittar man på grejer ute och ibland gör man utflykter i närmiljön.

När jag besöker skolan en ruggig novemberdag har eleverna valt att vara inne. Pedagogerna berättar att de ska börja göra mera saker utomhus, de har börjat flytta in grejer i förrådet och vill fortsätta på trädkojan till exempel. Virket är för tillfället slut men man ska få mer från en såg i närheten. Jag förklarar att man helst inte ska spika i träden, eftersom det kan skada dem, och ger tipar om Kojboken av Tove Gustavson (1998), där det står hur man kan bygga trädkojor med rep istället för spik.

Samråden med Oasen har gått smidigt. Skolan hade inte svikna löften bakom sig och gick in i projektet förutsättningslöst. De förde fram sina önskemål och jag gjorde allt för att gå dem tillmötes. Projektet blev dubbelt så dyrt än vad som var tänkt, notan stannande på 310 000 kronor (det var bodan som drog iväg kostnaderna). Klart att man från Oasens sida har anledning att vara nöjda då.

Man kan fråga sig om det är värt att satsa resurser på en liten enhet med högst osäker framtid på platsen. Jag tror det. Dels för att eleverna behöver en utemiljö, dels för att den också används av förskolan intill. Dessutom kan grejerna flyttas om det skulle behövas.

Gården karaktäriseras av höga tallar, stenar och stora öppna ytor.

EXEMPEL 2: HAGA FÖRSKOLA

Gården präglas av sina höga tallar, stenar och sina stora öppna ytor. Tallarna ger tak, men vegetation i barnens skala saknas. Lekutrustningen är modell äldre och behöver ses över. En minimal sluttning med abrupt avslut mot ett staket utgör pulkabacke på vintern. Man har en del problem plogskador och med snöupplag som leder till sjöar på våren. Gården är helt inhägnad och parkeringssituationen är till fredsställande, liksom belysningen.

Då förskolan utökats från två till fyra avdelningar behöver utemiljön anpassas.

Processen

Sammanlagt har minst tre större samråd skett med skolan. Till det kommer åtminstone fyra mindre platsbesök där vi tillsammans diskuterat problem och studerat möjligheter.

Pedagogerna önskar en spännande och utmanande utemiljö och har många egna förslag:

Aktiviteter - koor i norra skogen, uteplats, hinderbana, en lång svagt sluttande pulkabacke.

Vatten på gården - kanal där man utnyttjar markens naturliga lutning med små dammar och broar.

Vegetation - lågt, tätt, bärbuskar, doftande växter, pilkoja, blommor, lekdjungle med cykelbana genom.

Fasta lekredskap - klätterställning för äldre barn, småbarnsrutsch eller kombinationslek, kyssbänk runt träd, båt, klättervägg, gungdjur och fler gungor.

En kostnadsskiss visar att här måste prioriteras. Några av önskemålen kan förskolan göra själva såsom koor, diskho och vindsnurra.

Min uppgift är att strukturera gården och att skapa bättre förutsättningar för en mångfald av aktiviteter. Jag bestämmer mig för att fokusera på följande:

Gårdens storlek - För det första måste den befintliga gården på 1750 m² göras större för att rymma 68 barn.

Gårdens struktur - En spridning av målpunkter, här mestadels i form av fasta lekredskap, skapar olika platser och undviker konkurrens mellan barnen.

Gårdens innehåll - Skapa förutsättningar för utvecklande lek genom att tillföra gården viktiga element såsom vegetation, topografi, vatten, stenar och fasta lekredskap.

Platser för alla åldrar och behov - Särskilt för de små barnen som kanske inte rör sig så långt bort är det viktigt att det finns något att upptäcka nära entréerna. De lite större barnen behöver spännande ytor att upptäcka lite längre bort. Mellan platserna ska det också finnas saker att göra och upptäcka: stigar, buskage, stenar och skuggor.

När jag är ute och pratar med personalen studerar jag också de lekande barnen. Idéerna som uppkommer kan lättare bedömas när man befinner sig i utemiljön och kan snabbt strykas eller utvecklas.

Barnen använder precis hela tomten och det är svårt att peka ut någon extra populär plats.

Gården är städad. Det finns få lösa grejer att leka med förutom de cyklar och plastspadar som står i boden.

Några killar i treårsåldern har dock kommit över varsin pinne. De sitter uppflugna på en stock och leker. Sedan visar de att de lärt sig att klättra upp för rutschkanan. Det ses som en riktig prestation av pedagogerna och fungerar som kraftmätare mellan barnen.

Gården är acceptabel men för trång i förhållande till barnantalet. Det finns få ställen att gömma sig på och få ytor att röra sig yvigt och ostrukturerat över. Det finns inte heller någon bra väg för barnen att cykla på. Antingen är underlaget för dåligt eller för brant, eller så sker trafiken mitt utanför entréerna där småbarnen finns.

Närmast förskolebyggnaden, i sandlådorna och vid fikaborden, finns ingenting som skuggar.

Av spåren i nysnön kan man se att även förskolans mest avlägsna hörn används flitigt.

Gården innan ombyggnaden. Slitna ytor som saknar vegetation i barnens skala. Lekredskapen är kompakt samlade vid förskolans entré. Längre bort fanns en stor asfaltsyta som används för trafiklek. Ombyggnaden innebär att funktionerna spreds. Vegetation planterades och en del av asfaltsytan blev ett sandhav med båt, gungor, stenar och sittplatser.

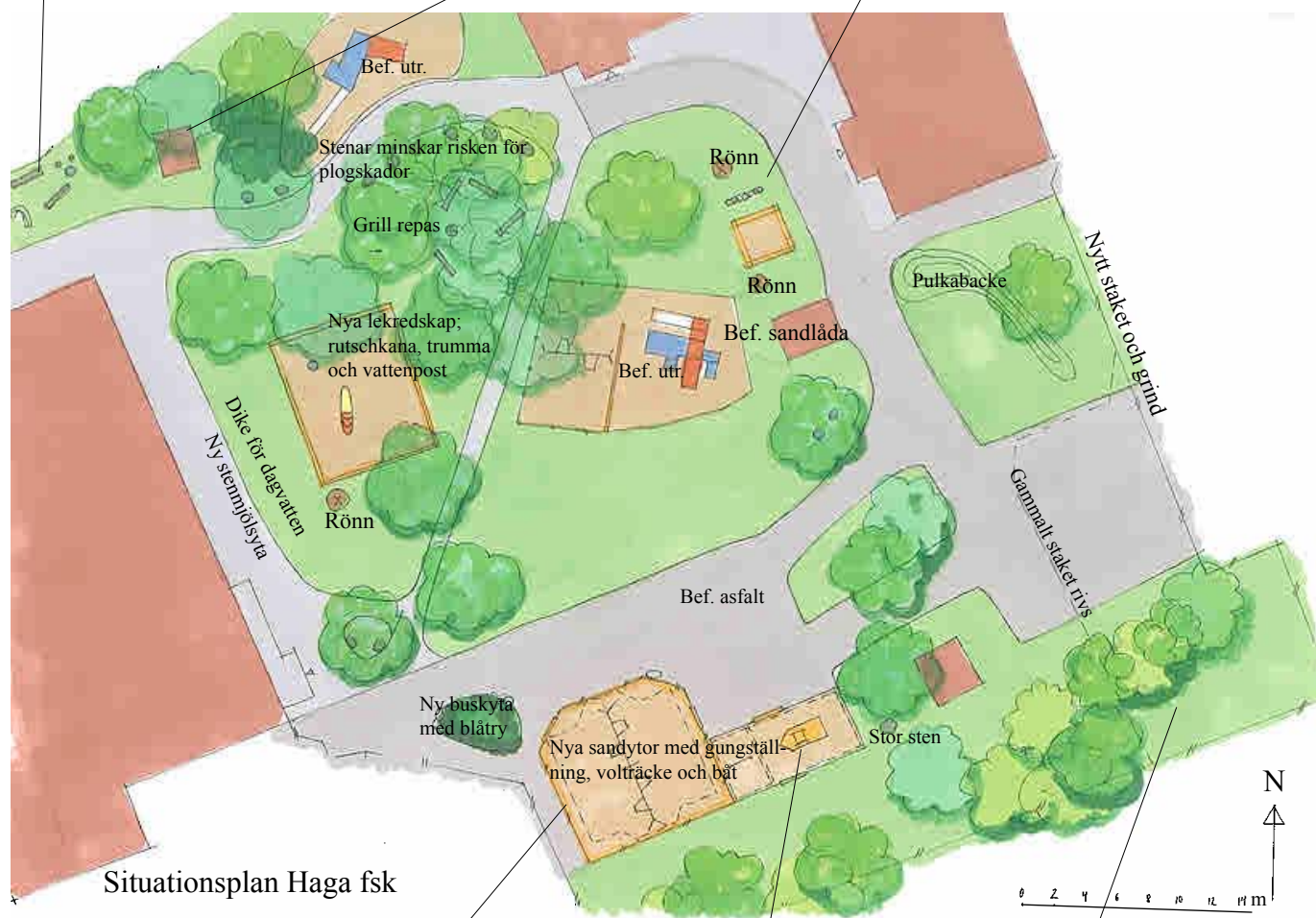
Den på ytskiktet slitna kombinationslekredskapet behölls men fräschades upp. Att ersätta alla dess lekvärden hade kostat mer än vad budgeten medgav.

Motorikbana med stort däck, stockar, trumma och stockar

Lekstugan placeras på en liten höjd

Stubbar vid sandlådan

Situationsplan Haga fsk

Lågt, sittbart insprängningsskydd

En båt symboliserar Luleå som sjöstad

Ytan för den befintliga lekskogen utökas

Förslaget

Gården görs större genom att man flyttar ut staketet och river några parkeringsplatser. Ytan blir 2500 m², således uppfyller man, åtminstone nästan, målet om 40 m² friyta per barn. Att utöka gården ytterligare undersöktes, men fick avslag hos pedagogerna med dålig överblick som motiv, samt hos förvaltaren då större yta medför högre kostnader.

I och med att staketet flyttas möjliggörs pulkaåkning, särskilt då den befintliga backen höjs en aning. De nysådda ytorna spärras av med plastband tills gräset tagit sig.

Pulkabacken som innan slutade abrupt mot staketet.

Pulkabacken efter ombyggnaden. Staketet är borttaget och backen höjd. Längst bak i bilden syns lekskogen som nu blivit en del av förskolegården.

De gamla kombinationslekredskapen får vara kvar då de har ett högt lekvärde och vid en kvalificerad bedömning inte anses vara uppenbart farliga. De trånga gungställningarna rivs däremot och ersätts av nya. Insprängnings-skydden runt om gungorna görs sittbara och 35 cm höga, så att de stora barnen kan kliva över dem.

Nya sandtor (med sittbara sarger) skapas med fasta lekredskap i form av båt, volträcke och rutsckana. En vattenpost att koppla trädgårdsslang till möjliggör vattenlek.

För att skapa lägre vegetation i barnens skala planteras blåtry på 15 m². Stora rönnar (från kommunens plantskola) planteras vid sandlådorna, som ligger nära olika entréer, för att skugga framförallt de mindre, stillasittande barnen, under soliga dagar. Från början var det planerat mer vegetation, men det fick prioriteras bort för att kunna hålla budgeten. Förhoppningen är att föräldrar, personal och barn på förskolan själva skaffar växtmaterial och planterar.

Snöröjning kommer att ske i en slinga på gården. Det är bra både för att traktorn slipper backa och för barnen att åtminstone kunna röra sig i en slinga när snön omkring ligger halvmeterdjup. På strategiska ställen finns stenar utplacerade för att skydda träd etcetera mot plogskador. Stenarna har också ett stort lekvärde och är nergrävda till närmare hälften nergrävda för att inte se malplacerade ut.

Grillen repareras och kring den placeras fyra nya stockar av björk, de gamla var slitna och stickiga. En motorikbana görs av stockar, ett stort däck, stubbar och trummor.

Nya bord förbättrar möjligheten att sitta ute och äta men bör tas in för vinterförvaring. Den befintliga lekstugan får en ny placering, lite upphöjd inne bland träden.

I samband med dräneringsåtgärder i framtiden ska man se till att en del av regnvattnet kan ledas via rännalar till en grund damm i betong och natursten.

Utvärdering

Att behålla den gamla lekutrustningen var ett bra beslut, den var inte mer sliten än att den håller tio år till, var bedömningen från besiktningsmännen.

Motorikbanan som skapades efter förebild från en skolgård i Skåne, används flitigt. Här fick jag dock göra en del ändringar på grund av säkerhetsavstånd. Jag hade föreställt mig att barnen skulle krypa på stocken genom däck. Dock visade det sig snabbt att barnen helst klättrade upp och satt uppe på däck. Därifrån hoppade de ner på marken. En och en halv meter runtom däck, som var 90 cm högt, skulle enligt säkerhetsnormen vara fritt från föremål och åtminstone gräs som fallunderlag. Så fick det bli, stockar och stenar fick flyttas, vilket nog inte var till någon nackdel för någon.

Min ambition var att införa någon form av vattenlek. Det blev dels en pump som kopplas till trädgårdsslangen och kan användas av barnen själva genom att de trycker på en stor knapp. De hann inte använda den innan höstkylan kom men väntar med spänning till våren. När man var tvungen att prioritera valdes gungdjur och volträcke bort till förmån för pumpen, som lite missvisande kallas för fontän i katalogen.

Den andra vattenleken är ett grunt skålat dike där dagvatten kan samlas innan det rinner ner i en brunn. Inte heller den har invigts, det krävs rätt stora vattenmängder för att vattnet ska bli stående där. Ambitionen var också att leda vatten från stuprör i ett system av små kanaler och dammar. Men då fastighetsägaren först måste gräva om marken för dräneringsåtgärder mot fasaden bestämdes det att avvakta till nästa år med kanalerna.

Barnen leker överallt på gården, vilket man tydligt ser av spåren i snön och som också bekräftas vid samtal med pedagogerna.

Den nya båten är en startpunkt för många lekar och det är ofta dit barnen springer först. Sedan leker de vidare över hela gården, som alltså fungerar väl som ett leklandskap. Stenar, träd, asfalt, barr, stenmjölsstigar och gungor - alla har de sina funktioner.

Pedagogerna har varit synnerligen aktiva i utformandet av den nya miljön. Även under byggskedet har de kommit med förslag. En del av dem har kunnat förverkligas.

Hela projektet kostade drygt en halv miljon kronor. Den största kostnaden står de omfattande markarbetena för. Montering av lekutrustning, schakt och snickeriarbetentid och kostar pengar.

Barnen har fått en gård så stor som möjligt. Det har skapats fler platser och en del nya element har fört in i utmiljön: vatten, däck, trummor, buskage och skuggande klätterträd.

Innan ombyggnaden försökte barnen cykla nedför denna bristfälliga asfaltsyta, vilket förstås ledde till en del olyckor. Nu har man ett sammanhängande system av stenmjölsstigar (till och med en rondell!) där barnen kan ta sig runt. Vintertid plogas de bredare av stenmjölsvägarna i en slinga.

Labyrinten kostade 66 000 kronor, men det var det värt. Den ligger i utkant av skolgården men det är ofta hit barnen springer först på rasterna. Labyrinten berättar om forna tiders seder då de sågs som lyckobringande. Luleå skärgård är faktiskt världens labyrint-tätaste miljö!

EXEMPEL 3: ÄNGSKOLAN

Skolan har 250 elever i förskoleklass till klass 6 och är en stadsdelsskola som ligger sex km från centrum. Gården är plan och mycket öppen. Här finns gott om plats men, kanske på grund av utformningen, verkar den inte nyttjas fullt ut. De ytor som används mest är asfaltsytor och en del fasta lekredskap. Det saknas ställen som inbjuder till stillsam samvaro och fantasilek. Lekredskapen, ytor och planteringar är påfallande slitna och behöver ses över.

Skolan har en skogsbacke som erbjuder ett rikt spektra av aktiviteter men ligger 200 meter från de yngsta barnens entréer, vilket är i längsta laget för att de ska hitta dit själva. Ett helhetsgrepp skulle behövas där man koncentrerade sig på rumsbildningen: att skapa ytor användbara för lek.

Processen

Skolans slogan är ”vår närhet till naturen främjar aktiv naturvetenskap och skapande kultur”. Naturen runt skolan används i det pedagogiska

arbetet och är en källa till inspiration, kunskap och upplevelser. Man arbetar aktivt med elevinflytande och har gjort flera fysiska förändringar för detta i inomhusmiljön. Man vill att skolgårdsupprustningen ska bli ett pedagogiskt projekt där eleverna ska känna sig delaktiga. Syftet med projektet är att använda det som en ingång till hälsa och välmående. Målet är att skolgården ska väcka både elevers och pedagogers lust.

Skolgårdsprojektet börjar med en upptaktsföreläsning för föräldrar och personal om hälsa kopplat till utemiljö. Senare får eleverna gå ut och undersöka sin skolgård. För att få eleverna delaktiga frågar pedagogerna till exempel vad barnen gillar att göra på rasterna, var barnen vill vara när de vill ha en lugn stund eller vara ensam, klättra eller springa fort. Detta redovisar barnen med ord och bild som presenteras för de vuxna.

Panoramabild över Ångskolan innan utemiljöförbättringen. Gården är platt, öppen och lekfunktionerna är koncentrerade till skolans innergård där främst de yngre barnen vistas. Foto: Maria Andersson-Nordgren.

Eleverna och pedagogerna på Ångskolan vill ha en aktiv, lustfylld ute-lärmiljö. Mer detaljerat innebär det:

Rumslighet - fler rumsligheter på skolgården med hjälp av avgränsningar och staket.

Många olika platser - lugna platser, samlingsplats på kulle (amfiteater), sittplatser, platser för projekt, möjlighet till bygglek och vattenlek, platser för bollspel, labyrinth.

Fast lekutrustning - balansstockar, gungor, bollplank.

Struktur - tydliga entreer till skolgården, stråk att promenera efter.

Idéer - till saker att göra själva, bland annat asfaltsmålningar och äventyrsbana.

Jag kommer in i projekten halvvägs. En idéskiss finns, framtagen av en annan landskapsarkitekt. Två samrådsmöten har hållits.

Min uppgift är att ta fram detaljer i förslaget i samråd med skolverksamheten och se till att det håller budgeten på 700 000 kr, samt att fungera som bygglédare.

Under projektets gång deltar jag i fyra samråd med inblandade vuxna: rektor, pedagoger, skyddsombud, byggtreprenörer, förvaltare, lokalsamordnare, vaktmästare. Det är mycket som ska hända på skolgården och det gäller att ta vara på allas kompetens så att det blir rätt från början.

På egen hand har jag haft två möten med elever där också pedagoger har deltagit. Vid första mötet hade jag tänkt göra gåturer med sexåringarna. Dock var det 20 grader kallt och jag var inte tillräckligt förberedd. Så väl på plats blev det snabbt personalen som tog kommandot. Vi gick ett varv runt gården och de berättade vad de hade tänkt, vilket nog var ganska välförankrat hos barnen eftersom de hade jobbat med skolgårdsfrågan innan. Men samtalen utspelades inte riktigt på barnens nivå och många av sexåringarna som hängde med på skolgårdsvandringen förlorade intresset.

Vid det andra samrådsmötet med elever närvarande, hade jag berättat innan för pedagogerna att jag skulle fråga barnen och att det mest skulle handla om Rumpnisseskogen. Skogen består av 50x100 meter sluttande skogsterräng och ligger på skolans tomt, men hade "glömts" bort i de tidigare samråden.

Två representanter från varje klass (årskurs 1-6) följde med mig ut. Två lärare var med men höll sig i bakgrunden. Alla fick i tur och ordning säga något om vad de tyckte om skolgården. Denna majdag var det isande kallt och barnen var inte alls klädda för att vara ute. Vi småsprang för att hålla oss varma medan vi pratade om skolgården. Men alla kunde inte följa med i diskussionen så vi gick in i ett klassrum istället.

I tur och ordning fick alla säga något om vad de gillade att göra i Rumpnisseskogen. Det visade sig att skogen hade en mängd olika användningsområden; äventyrsbanor, hästhoppning över grenar, plats för kojor, skidskola och pulkaåkning. Sen blev det en mer fri samtalsstund då eleverna på traditionellt vis fick räcka upp handen.

Jag frågade vad de gillar och vad de ogillar med skogen. Det visade sig att de flesta inte visste om att det faktiskt var deras skog och därför var det inte alltid som eleverna tilläts använda den. En annan anledning till att den inte användes dagligen är att den ligger på skolans baksida och därför är lite svår att ta sig till över bara en rast.

För att nyttjas bättre föreslog barnen en bredare och brantare pulkabacke där man inte riskerar att åka in i något. De större killarna önskade sig även hopp för snow-skate. Några tjejer önskade sig virke för att kunna skapa ordentliga spiltor till sina låtsas hästar.

De större killarna gillade att åka skateboard och önskade sig en liten skateboard-ramp. Inte så stor, för då kommer de riktigt stora grabbarna också dit och det ville de inte. De trodde att de med föräldrars hjälp skulle kunna bygga en själva.

Förslaget genomförs under sommaren. Under byggperioden hålls tre byggmöten för att hålla alla informerade om läget och för att skolan ska kunna komma med synpunkter.

Leveransen av lekredskap blir kraftigt försenade och får hela bygget att dra ut på tiden. Trots skolstart kan man slutföra arbetet tack vare att alla, inte minst eleverna, anpassar sig efter att skolan är en riktig byggarbetsplats.

Om våren samlas det vatten i diket i utkanten av skolgården. Det är en spännande miljö för barnen som bland annat brukar samla grodyngel och mygglarver.

Förslaget

För att skapa rumslighet genomfördes flera åtgärder. Dels avgränsade man skolgården med ett en meter högt staket, typ gunnebostängsel. Det ramar in och ger en antydning om hur långt bort eleverna får röra sig på rasterna. Även om staketets öppningar saknar grindar bidrar det ändå till en säkrare utemiljö eftersom fordon stängs ute och elever hindras att gena över parkeringar och infarter.

Den nya vegetationsytorna bidrar till att öka rumsligheten och skapar spännande miljöer i barnens skala. Här satsade vi på att ta sjok av igenväxningsmark från ett område i närheten och plantera det i växtbäddarna. När slyet etablerat sig har barnen en djungel att använda i sin lek. De träd som planterats har varit riktigt stora för att få effekt på en gång. Att få en etablerad växtlighet så fort som möjligt var också viktigt för att ge eleverna kompensation för den skogsdunge som försvann när man byggde en infart för varuleveranser.

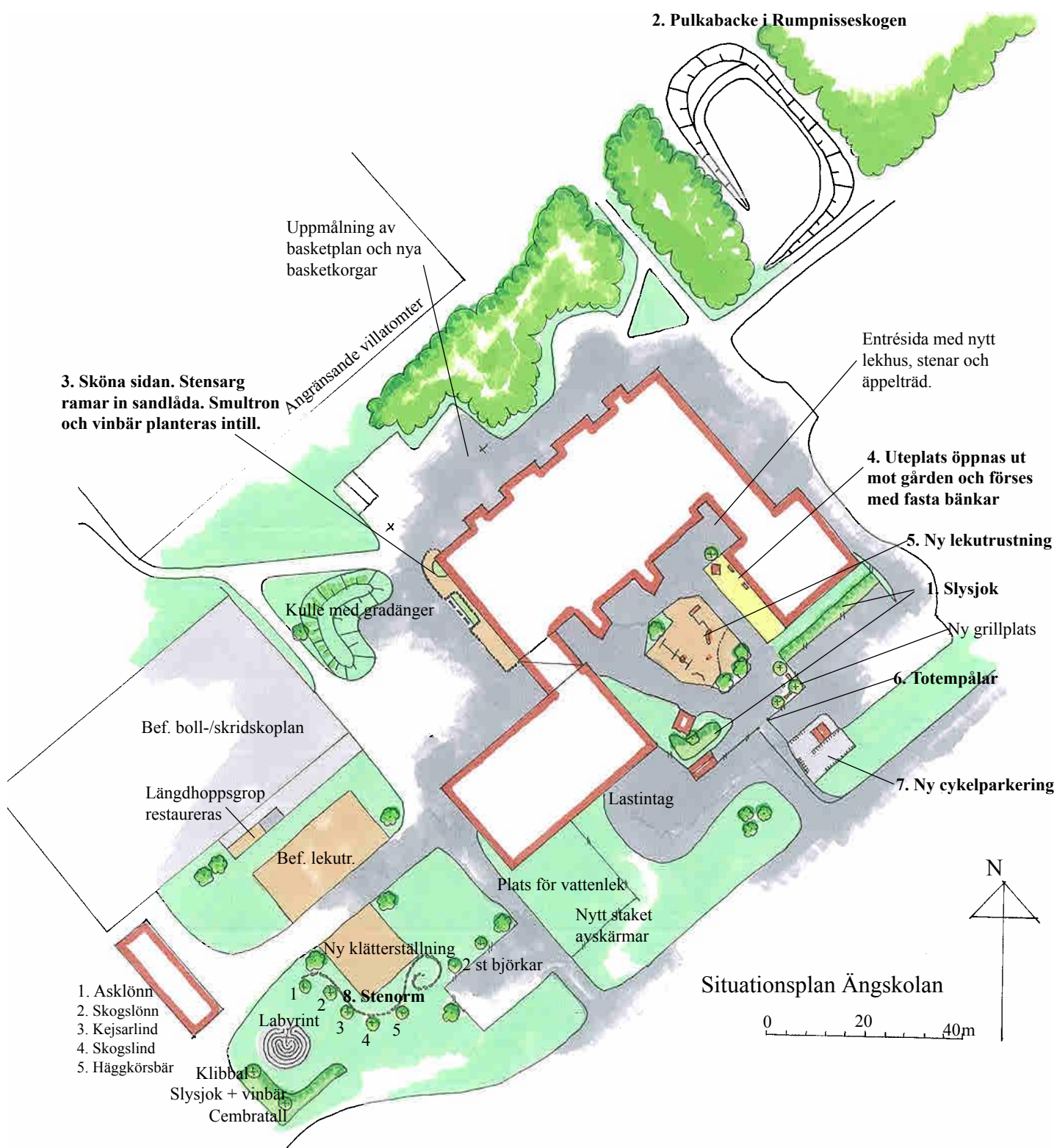

Slysjok som bara om något år kommer att vara som en djungel och erbjuda barnen bättre förutsättningar för kurragömma etc.

I Rumpnisse-skogen förstärks den befintliga kullen med schaktmassor så att det bildas en brantare och bredare pulkabacke med en kraftig vall längst ner för att förhindra att barnen åker ut i gång- och cykelvägen.

Det blev en superhäftig pulkabacke i Rumpnisseskogen.

Flera olika platser skapades genom bland annat labyrinten och "Sköna sidan". Sköna sidan var förut bara ett jordigt genarstråk men nu lockas barnen att stanna på platsen för att hoppa mellan stenarna, gräva i sanden eller sitta på bänkarna och spana eller äta smultron och vinbär.

Sköna sidan en iskall dag i oktober.

Uteplatsen som inte användes särskilt väl öppnades ut mot innergården och fick fasta bänkar av oljad ek. På asfalten nära staketets entré byggdes en grill och kring den bänkar och tre stora näverhäggar.

Uteplatsen öppnades ut mot gården.

Schaktmassorna från skolgårdsarbetet formades till en amfiteater - en gräskulle med formade gradänger.

En stor klätterställning, designad av Sven-Gunnar Furumark, lärare i äventyrspedagogik på Luleå tekniska universitet, är beställd till nästa år och ska få sin placering en bit från skolan för att locka eleverna till den stora gräsytan som redan nu ramas in av nya träd och buskar.

Den gamla lekutrustningen var sliten och byttes ut mot nya grejer; ett volträcke, en klätterställning, en snurrkopp och en gungställning med en riktigt stor

gunga. Intill lekutrustningen anlades en lugnare hörna med bakbar sand, avskild från lekredskapen med en kubbsarg i varierande höjd.

Snurrkoppen utmanar även vuxna. I bakgrunden syns kubbsargen i varierande höjd.

Entréerna tydliggjordes på olika sätt. Skolbyggnadens huvudentré, som förut var intetsägande och som man bara passerade, har med hjälp av stora stenar, ett lekhus och ett äppelträd, blivit en inbjudande plats där eleverna gärna upphåller sig.

Totempålar tillverkades av en pedagog på Luleå Miljöskola och fungerar som välkomnande markörer av skolans utemiljö. Ena pålen är av gran, den andra av tall. De har barkats och behandlats med järnvitriol och linolja. Med gjutna stålfundament förankrades de i marken.

Bild på totempålarna vid skolgårdens entré. Bak till höger i bilden ses den nya grillplatsen, bänkarna och näverhäggar.

Utvärdering

Tack vare många samråd innan och under byggets gång har dialogen mellan alla parter varit god och fruktsam. Barnen är stolta över sin nya skolgård och, enligt pedagogerna, känner åtminstone de yngre barnen att de fått vara med och påverka utformningen av utemiljön. Mina tafatta försök att ta med barnens egna tankar i planeringen hade trots allt betydelse. Då skolgårdsförbättringen sker i två etapper kommer de äldre barnen att få "sitt" nästa år.

- Eleverna leker bättre ute nu, efter ombyggnaden, säger en av pedagogerna. Det finns mer att göra och fler platser att välja bland, därför undviks många bråk. Till och med på kvällarna är det barn som leker i mörkret på gården.

När fönster krossats och glas hamnat i sandlådan är barnen riktigt upprörda och anger faktiskt vandalisterna. Efter samtal med vandalerna har fönsterkrossningen upphört.

Skolgårdens öppna, stora yta har tillvaratagits och tydliggjorts. Staketet fungerar som en visuell avgränsning även om man lätt kan passera det. Det ger skolan ett prydligt intryck. Cyklarna får en parkering vilket frigör utrymme på själva skolgården. Innanför staketet pågår fler aktiviteter än förr.

Slysjoken som planterades har goda förutsättningar för att fungera som djungel efter sommaren då de har hunnit etablera sig och platsbanden kan tas bort. Barnen ser fram emot att få vara där och leka och hämta material, berättar en pedagog. Slysjoken fungerar redan

Äntligen har man fått ordning på cyklarna!

som kulisser i det vidöppna landskapet samtidigt som de är ett viste för smådjur.

De nya lekredskapen är väldigt populära och en symbol för skolgårdsupprustningen. Kompisgungan är favoriten, man önskar sig en likadan på andra sidan skolgården där de lite större barnen företrädesvis håller till.

Extremt mycket sten tillfördes gården. Vid besök ser jag hur barnen klättrar, balanserar och hoppar på stenarna. Om man under byggandet kan få sten från platsen är det ett billigt material. För att kunna genomföra stenormen, labyrinten och stensargen vid sköna sidan behövdes dock sten hämtas utifrån och det kostade mycket. Å andra sidan ligger de nu där lång tid framöver och kommer att vara många generationers skolelever till glädje. Underhåll behövs inte heller.

Nästa år kommer en klätterställning till skolgården. Tills dess roar barnen sig med häftiga lekar i de ofärdigställda ytorna. En lekplats så bra som någon!

Nästa år kommer skolgårdsarbetet att fortsätta. Träden som fälldes för att möjliggöra lastinfarten har sparats i en hög på skolgården. Av stammarna ska föräldrar, pedagoger och barn göra en äventyrsbana. Jag har försett dem med inspirationsmaterial och informerat om säkerhetsregler. När klätterställningen (framtagen av Sven-Gunnar Furumark, lärare i äventyrspedagogik vid Luleå Tekniska Universitet) kommit på plats ska man ha en stor invigning av den nya skolgården. Såpbubblor utlovas. Pedagogerna framhåller att barnen är nöjda med att de tillfrågats. Teckningar och skolgårdsvandringar är en enkel och bra metod för att få med barnens idéer i skolgårdsarbetet.

DISKUSSION

Det konkreta arbetet med att ta fram gestaltungs-förslag och att genomföra dem har varit ett mycket bra sätt att lära sig mer om skolgården, både i teorin och i praktiken. Genom att arbeta med skolgårdsförändringar har jag kastats in i en spännande värld med många lärorika möten med skolgårdens olika aktörer. Att just skolgården är ett spännande arbetsfält tror jag beror på att den har en sån enorm potential och samtidigt kräver stort engagemang, samarbete och okonventionella lösningar för att få den att fungera som en miljö där barn kan utvecklas. Jag känner verkligen för skolgårdarna och barnens utsatta situation. I dagens samhälle präglad av rädsla och utanförskap, stillasittande och ett avtagande naturintresse behöver barnen mer än någonsin en skolgård som främjar vidlyftig lek, samarbete och en nyfikenhet på naturen. Barnen och skolan är en spegel av vuxen-världen. Ska vi kunna ändra på barnens beteende måste vuxna också ändra på sitt. För att få barnen intresserade av till exempel demokrati, kretslopp och hälsa måste vi vuxna visa att vi bryr oss om dessa frågor och praktiserar dem i verkligheten.

Det är angeläget att skapa förståelse hos berörda beslutsfattare och yrkesgrupper om att leken i dess olika former är viktig ur många synvinklar och för olika åldrar – och att visa hur goda miljöer för lek, lärande och fysisk aktivitet kan planeras, utvecklas och förvaltas.

Varför så trista?

Numera finns det mycket forskat och skrivet om skolgårdens betydelse för välbefinnande. En bra skolgård stimulerar fysisk aktivitet vilket leder till ökat lärande och bättre koncentration. På en bra skolgård får alla plats och kan ägna sig åt aktiviteter som tilltalar dem. Långt ifrån alla gillar att spela fotboll. Många bra platser leder till minskat utanförskap genom att man kan välja på vilket sätt man vill vara. Finns det mycket att göra på gården minskar också mobbing och slagsmål. En gård rik på löst material leder till mindre konflikter då barnen inte behöver konkurrera om materialet utan kan använda det som verktyg i sitt sociala samspel. Varför ser det ändå ut som det gör: städade, sterila asfaltsöknar med några få utplacerade prefabricerade lekredskap? Gårdar som vandaliseras och barn som inte vill gå ut?

För det första har inte samhället som stort tillmätt skolgårdarna något vidare intresse. I jämförelse

med inomhusmiljön har skolgården förändrats väldigt lite efter vetenskaper om hur barn trivs och lär. Utemiljöer har alltså haft en lägre status än byggnader och klassrum och man har ofta varit ovillig att satsa resurser på en skolgårdsförbättring.

Ibland har dock satsningar gjorts men dessa har tyvärr inte alltid resulterat i att det blivit mer att göra på gården. Orsaken till detta tror jag har berott på att förändringen inte varit tillräckligt förankrad hos de som använder skolgården. En annan orsak kan ha varit att den som planerat inte haft tillräckligt stor kunskap om vad barns aktiviteter fordrar av skolgården. Och även om man känner till att barn vill ha grönska, höjdskillnader, vatten och sand att geggas med och material att bygga med kan det vara svårt att införa. Normer för säkerhet och konservativa föreställningar om hur en lekplats ska se ut sätter många käppar i hjulen för nytänkande och skapandet av fantasifulla miljöer. Lagg därtill

Litet men omstritt föräldrabyggt hus på en förskola i Luleå. Vissa hävdar att den inte uppfyller säkerhetsnormerna och omedelbart ska tas bort. Jag hävdar att den ska vara kvar och först tas bort närbesiktningsmännen eller skolpersonalen bedömer den som farlig.

lekredskapsföretagens kraftfulla marknadsföring och ofta pressade tidplaner. Då är det lätt att som landskapsarkitekt ta till gamla föreställningar om skolgården och lyssna till vuxenvärldens prat om säkerhet före allt, design och ”välbeprövade lösningar” (som dock visat sig otillfredsställande för barnens lek).

Visst kan man även i den tristaste utemiljö leka, bedriva undervisning och starta skolgårdsprojekt. Det kräver att pedagogerna är enormt drivande och vet hur de kan använda utemiljön. Idag används skolgårdarna (åtminstone i Luleå) mest för fri lek på raster. På förskolan är man ute mer. De befintliga gårdarna skulle kunna användas mycket med om pedagogerna uppmuntrades till att gå ut mer med barnen.

Så vad gör man?

Jag anser att skolan behöver stöttning och inspiration för att kunna initiera och driva egna projekt med elever, pedagoger och föräldrar. Luleå kommuns Miljöskola skulle kunna agera resurs (likt Naturskolan i Lund). Där finns pedagogisk kompetens och dessutom stor kunnighet om miljöfrågor och hur man konkret bygger, odlar och skapar i snö för att nämna några exempel. Idag hinner Miljöskolan inte delta i skolgårdsarbeten utan måste få mer pengar för att kunna fungera som en resurs för skolgårdsarbete. Jag tror dock att det är väl-investerade pengar att anställa en person på Miljöskolan som jobbar med skolgårdsfrågor. Det skulle kosta omkring 400 000 kronor per år. I dagsläget lägger man tre miljoner per år på skolgårdsupprustning. Mycket av dessa pengar går till konsultarvoden och byggföretag och det är bara sex skolgårdar per år som hinner rustas. Jag tror att en viss omfördelning av pengarna genast skulle generera projekt runtom i skolorna där man med små medel skulle kunna åstadkomma stora förändringar. Med en grön resurs från Miljöskolan skulle skolorna få konkret kunskap om hur de kan använda sin skolgård och uppmuntras till att låta arbetet vara långsiktigt och få ett brett engagemang och förankras väl, inte minst hos eleverna.

Även som projekterande landskapsarkitekt utgör man en grön resurs men om man ska hinna ta fram byggbara förslag kan man samtidigt inte fördjupa sig i pedagogik och det praktiska arbetet ute på skolorna. Bara att samråda och ta

fram gestaltungs-förslag är ett heltidsarbete för en person.

En mindre summa pengar att söka för projekt (1000 - 10000 kr) skapar motivation för skolan. Med begränsade resurser ser man till att använda omgivningen: föräldrar, föreningar, grannar etc. Detta har visat sig vara mycket lyckosamt och resulterat väl använda skolgårdar. I Luleå har man haft svårt att hitta en administrativ form för detta. Genom att ta del av andra kommuners kunskap bör man dock kunna lösa frågan och återigen kunna erbjuda medel för mindre skolgårdsprojekt.

Nätverk för utemiljöintresserade pedagoger är viktigt för att sprida kunskap och engagemang som varar över tiden. I Luleå kommun finns ett pedagogiskt nätverk som skulle kunna utgöra en plattform för ett nätverk för utemiljöpedagogik. Jag tror också att det är viktigt att man träffas i verkligheten, fortbildar sig och får lära sig hur man rent konkret genomför olika saker utomhus. Vid Luleå Tekniska Universitet finns ett brett kunnande om äventyrspedagogik och undervisning utomhus. Deras kunskap bör komma pedagogerna i Luleå till nytta. Skolor har mycket att lära av varandra vilket t ex kan ske via studiebesök.

En grillkåta är särskilt användbar under vintern.

Apropå pedagogik så tror jag att leken skulle få ett uppsving på skolgården om det fanns vuxna ute som kunde vägleda och inspirera barnen till aktivitet. I Skolgårdsleken i Stockholm som bedrevs under 1960-, 70- och 80 talet. Det var en enormt populär verksamhet som ökade möjligheterna till olika slags aktiviteter på skolgården. Skolgårdsleken lades ner på grund av besparingar och nya politiska prioriteringar. Men jag tror det är läge för att införa den igen, vuxna behövs verkligen ute på gården och kan fungera som en katalysator för leken.

Under arbetets gång har jag blivit övertygad om att vi har mycket att vinna på att införa ett större barnperspektiv i planeringen av skolgårdar. Dels finns det stadgat i FNs barnkonvention att barn ska ha rätt till delaktighet och yttrandefrihet och att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. Självklart ska konventionen praktiseras även i skolgårdsarbetet, barnen har rätt till delaktighet. Dessutom har barnen en stor kännedom om sin utemiljö och kan bidra med kunskaper som annars hade gått de vuxna förbi.

Med ett brett deltagande blir resultatet välförankrat och miljön användbar - därmed utnyttjas resurserna väl. Risken för vandalism minskar också. Barn som är delaktiga i utformningen av sin utemiljö får med sig kunskap om hur man påverkar och kan utforma sin närmiljö, värderingar som behövs i ett demokratiskt och ekologiskt hållbart samhälle.

I mitt arbete med gestaltningsförslagen har jag använt mig av ett barnperspektiv jag främst tillägnat mig genom att läsa litteratur, men även genom att diskutera med människor om barns behov

av en bra utemiljö. Mina egna minnen från barndommens miljöer påverkar också mina uppfattningar av hur en bra skolgård kan se ut, liksom erfarenheter jag fått från av vara mamma till barn i förskoleåldern. Jag har blivit varse hur vuxna och barns intresse ofta strider mot varandra och hur det tyvärr tas beslut som inte gagnar barnen, utan de vuxna. Ibland hävdar man att det är för barnens bästa, men vem ska avgöra det? Jag anser att "barns bästa" bör tas på större allvar än vad som är fallet idag. Genom att göra barnkonsekvensanalyser får man ett bättre beslutsunderlag och kan driva utvecklingen mot vad som verkligen gynnar barnen. På Ängskolan tog man beslutet att bygga en lastyta på skolgården enda kvarvarande skogs-dunge med motiv om arbetsplatssäkerhet. Det är ett viktigt argument men jag tror inte att man riktigt förstått värdet av den där dungen och när beslutet ifrågasattes var det tydligen försent. Det fanns inga alternativ som det så ofta heter. Än en gång fick jag erfara hur vuxna och barns intressen står emot varandra och hur den knappa tiden ofta är det som avgör beslutet. Jag önskar att det fanns mer tid för samråd. Visst kostar det en del att hålla möten och gåturer etcetera men med rätt metoder medför samråden att aktörerna känner sig delaktiga och man kan prioritera de viktigaste åtgärderna. Vilket är lönsamt i längden. Kunskapsverkstäder anser jag vara en intressant metod att tillämpa. Genom att skapa en dialog mellan förvaltare och skola lär alla av varandra och man kan arbeta utifrån gemensamt uppställda mål.

När det gäller att skapa välanvända skolgårdar har jag alltså kunnat konstatera att processen är lika viktig som skolgårdens utformning.

Utseendet är också viktigt!

När jag fördjupat mig i skolgårdens utformning har jag kommit fram till några slutsatser som jag vill lyfta fram här.

Överlag är det alldeles för städat på skolgårdarna, som av en gammal vana. Övertygad om att barn behöver löst material av olika slag har jag försökt uppmuntra till att låta skolgården vara en arena där barnens ordning kan få råda, med bråte och projekt som tillåts vara kvar. Det verkar inte vara någon som har något emot det, utan att det bara har blivit så för att ingen tidigare påpekat

I skolans skogs-dunge är det alltid aktivitet.

möjligheten att ha det lite stökigt. Förhoppningsvis får vi med denna lilla informationskampanj strax se mer löst material ute på skolgårdarna i Luleå.

Med kunskap om skolgården och barns behov av bra utemiljö vågar man genomföra icke-konventionella idéer. Det kan handla om att utöka användningsområdena för fasta lekredskap eller traditionella markbeläggningar. Färdiga lekstugor kan anpassas så att de blir trädkojor, dock säkerhetsbesiktigade. Asfalt kan läggas i böljande former. Det finns också gummiasfalt som dessutom kan fungera som fallunderlag i miljöer där tillgängligheten är extra viktig. Det finns många halvfabrikat att använda sig av som ursprungligen inte är ämnat för just skolgårdar; vägtrummor kan bli tunnlar eller rutschkanor, tunnor kan bli trummor och bakkbord. Segel kan bli solskydd och fiskenät kan bli till en gigantisk hängmatta.

Med kunskap och lite envishet kan man renovera äldre lekredskap istället för att lämna dem på deponi, de fyller faktiskt en liten historisk plats. Att göra avvikelser från de etablerade företagens lekredskap och idéer om hur en lekmiljö ska se ut, kräver insikt och lite mer planering men kan å andra sidan bidra till unika, prisvärda och utmanande skolgårdar. Säkerhetsnormerna får inte hejda kreativiteten - det finns mycket man kan göra utan att det blir onödigt farligt!

Sommarsäsongen är kortare än vad man vill tro, särskilt i Luleå. Med vinter 6 månader per år är det viktigt att planera för snö, is, kyla och mörker. Gungor kan faktiskt bara användas fyra månader per år. Under vinterhalvåret plockas de bort på grund av det frusna fallunderlaget och sedan är det sommarlov. Egentligen är fallunderlaget kring klätterställningar och dylikt också oacceptabelt men man kan inte bara plocka ner en klätterställning för vinterförvaring. För att nyttja skolgården maximalt bör den innehålla lekmiljöer som kan användas året runt.

Höjdskillnader ger glädje året om. De skapar rumskänsla och lockar till fysisk aktivitet. Barnen rullar, rutschar och springer nerför, kryper och klättrar uppför. Om vintern är den en utmärkt plats för olika aktiviteter. Dock kräver höjdskillnader utrymme för att lutningarna inte ska bli för branta eller höjderna för mesiga. I

den fartfyllda leken i backarna bör man inte riskera att krocka med någonting. Ofta påverkas de roliga höjdskillnadernas (och hela gårdarnas...) funktion av att ytorna är för små. Det är verkligen dags att följa riktlinjerna om minst 40 m² skolgårdsyta per barn. För små gårdar får ödestigra konsekvenser för barnen då de ger upp den fysiska leken.

Vegetation har också kvaliteter både sommar och vinter, vår och höst. Det kan vara svårt att etablera växter på en skolgård på grund av det höga slitaget. En ekonomisk metod som verkar lovande är att flytta befintlig vegetation från exempelvis skogsmark till skolgården. Det kräver kunskap om hur växterna vill ha det och att de sköts noggrant de första åren. Har de väl klarat etableringen har man ett tåligt och lummigt växtmaterial med ett fungerande mikroliv i jorden.

Varje skolgård bör vara unik. Platsens historia och verksamheten som bedrivs bör på olika sätt visas i utemiljön. Det skapar identitet och trygg igenkänning.

Gestaltningförslagen som genomfördes innebar en del speciallösningar som genomfördes av ett byggföretag. Eftersom både jag och byggföretaget inte provat idéerna i verkligheten tog det lite extra tid, och tid kostar. Till kommande projekt vet jag att det är bättre att låta skolan själv genomföra det där lilla extra och låta byggföretaget bara utföra traditionella arbeten som schaktning, montering, markbeläggning och dräneringsåtgärder.

Sand är ett härligt material att leka med och kostar relativt lite att anlägga och underhålla. Därför tycker

Man måste ge plats för lek bredvid de fasta lekredskapen.

jag att man ska satsa på att skapa bra sandytor där det finns sittplatser och möjligheter till skugga. Vatten i någon form bör helst också finnas i närheten eftersom det ökar möjligheterna till lustfyllt skapande.

Om genomförandet och utvärderingen

Genomförandet av de tre skolgårdsförändringarna skedde samtidigt som jag bedrev litteraturstudier. Det konkreta arbetet ledde till större insikter än om jag bara hade läst. Checklistan är framtagen som ett resultat av både det teoretiska och det praktiska arbetet. Utvärderingen av de byggda miljöerna har dock skett utifrån teoridelen och checklistan.

Även om jag haft vad jag anser vara skolgårdens viktigaste funktioner (checklistan) i bakhuvudet när jag skissat och samrått kring skolgårdsförändringarna har det inte alltid varit lätt att införa dem rakt av. Beställaren har haft andra synpunkter och önskat framförallt nya fasta prefabricerade lekredskap. Det som ibland har setts som problem har jag sett som möjligheter: leriga pölar, skuggande träd, slänter och äldre lekredskap hade, om jag (och barnen) fått bestämma tagits tillvara istället för att elimineras. Jag har fått vika mig för beställarens önskemål, man är inte så kaxig under sitt första år som skolgårdsplanerare.

En del funktioner i checklistan är lättare att tillämpa än andra. Skolgårdens storlek kan man mäta och lätt argumentera för. Tillgänglighet däremot är vagare och har ibland prioriterats bort, ofta för att det anses kosta för mycket att tillgänglighetsanpassa en befintlig miljö.

Tänk vinter när en skolgård ska planeras.

Att göra gården orienterbar är viktigt och det är en passande uppgift för en landskapsarkitekt. Vi kan ta ett helhetsgrepp på ett landskap, analysera platser och stråks användning och se olika miljöers möjligheter. Genom att skapa tydliga entréer, förstärka stråk och lyfta fram riktmärken kan den befintliga skolgårdens funktion förbättras avsevärt.

Ett landskap för lek kan aldrig bli komplett färdigt men det jag gjort i år har åtminstone ökat förekomsten av höjdskillnader, vegetation, olika rum och karaktärer. Som landskapsarkitekt kan det vara svårt att införa massor av löst material som byggsrot, plankor och textilier, även om man vet att barn behöver det. Det ansvaret ligger mer på skolan själv. Stenar, sand, vegetation och vatten är dock allmänt accepterat i en utemiljö och åtminstone det bör landskapsarkitekten få in.

I efterhand är jag mest stolt över den vegetation som planterats. Det känns som att det var prisvärda tillskott som nu kommer att skänka glädje året om, för både stora och små, i många många år. I vegetationen kan barnen bättre än någon annanstans skapa sina egna platser, något som är centralt för att de ska uppleva utemiljön positivt. På en del ställen har växtbädden lämnat mycket att önska. Jorden har inte varit ogräsfri som utlovats, utan fått bytas ut. Jag är övertygad om att det lönar sig att satsa på att ge växtbädden bästa möjliga kvalité redan från början. Den ska vara djup och väl-dränerad och ha den struktur som växterna i fråga trivs i. Att plantera slysjök är ett nytt grepp som säkerligen kommer tillämpas på skolgårdar i mycket större omfattning framöver.

Vid utvärderingen framkommer att de mest uppskattade platserna på de ombyggda skolgårdarna är de nya lekredskapen. Efterhand tror jag att intresset för dessa emellertid avtar något och att andra lekar på andra platser tar vid. Det är lika bra att vegetationen får vara lite ifred i början för att klara etableringen. Den främsta anledningen till att jag är ganska skeptisk mot många fasta lekredskap är att de har ett snävt användningsområde: de inspirerar inte barnen nämnvärt och de borde bara användas under sommarhalvåret då fallunderlaget är acceptabelt.

Vid kommande projekt kommer jag att använda mig av checklistan redan från början. Ju mer kunskap jag samlar på mig, desto lättare blir det att argumentera för de olika funktionerna och kunna genomföra idéer

som bygger mer på erfarenhet av vad barn verkligen uppskattar i utemiljön än på lekredskapsföretagens försäljare och vuxenvärldens försoffade idéer om hur lekmiljöer ska se ut.

Jag kommer också att vara angelägen om att involvera barnen i framtagandet av skisser. Jag har mycket att lära av barnen och det behövs inte så mycket för att de ska känna att de varit med och påverkat. Genom att göra gåturer och låta dem svara på enkäter kan jag få ta del av deras åsikter vilket kan leda till en bättre använd utemiljö, vilket är målet med mina uppdrag. Och om jag av någon anledning inte hinner genomföra intervjuer med barnen ska jag åtminstone visa dem skissen. Det gjorde en kollega till mig och mer behövdes inte för att han skulle få dagens ros i lokaltidningen för den omtanke han visade om barnen i ett skolgårdsprojekt.

Slutligen vill jag säga att det varit otroligt lärorikt att både läsa om och arbeta med skolgårdar. Det är en snårig väg från teoretiska kunskaper till idéer och

konkret handlande. Ännu snårigare är det för den lekman som vill göra något åt utemiljön, jag förstår om föräldrar och pedagoger känner sig frustrerade över att så lite händer och att de själva inte vet hur de ska åstadkomma någonting. Nu har jag förstått hur beslutsprocesser går till och vilka styrdokument som kan ligga till grund för frågor som rör skolgården. Det hade varit lämpligt att ta fram en handbok över hur man kan åstadkomma en skolgårdsförbättring, liten eller stor.

Efter avslutat arbete känner jag mig än mer förvissad om skolgårdens betydelse och dess enorma möjligheter att utvecklas. Jag kommer att fortsätta argumentera för barns rätt till lek och förhoppningsvis kunna visa många bra exempel på hur man kan involvera barnen i skolgårdsarbetet och skapa miljöer där barnen får vara på sina egna villkor.

Naturmarken erbjuder massor av material att bygga med på olika sätt.

Barn föredrar fasta lekredskap placerade intill vegetation.

KÄLLOR

Tryckta

Andersson, Inger, Norén-Björn, Eva & Mårtensson Fredrika, 1993, *Uteboken*, Liber AB, Alnarp.

Andersson-Nordgren, Maria, 2001, *Luleå kommuns skolgårdar - en inventering av utemiljö*, Luleå kommun.

Barnombudsmannen, 2002, *På god väg? En studie av kommunernas arbete med barnkonventionen*, Stockholm.

Bengtsson, Arvid, 1981, *Lekmiljö- livsmiljö*, Stegeland Förlag, Göteborg.

Bengtsson, Malin m fl., 2004, *Skräp, natur och bus ger kunskap utomhus*. Beställs från Maria Stigsdotter-Drott, Varbergs kommun.

Berglund, Ulla, Nordin, Kerstin, *Gröna fakta 4/2007, Barnkartor i GIS. Ett verktyg för barns inflytande i planeringen*, Movium, SLU.

Boverket, 2000, *Unga är också medborgare. Om barns och ungdomars inflytande i planeringen*, Boverket, Karlskrona.

Dahlgren, Lars Owe, Sjölander, Sverre, Jan Paul, Strid, Szczepanski, Anders, 2007, *Utomhuspedagogik som kunskapskälla: närmiljö blir lärmiljö*, Studentlitteratur AB.

Frize, 2003, *Från barnolycksfall till barns rätt till säkerhet och utveckling: slutbetänkande/av Barnsäkerhetsdelegationen*, SOU 2 003:127 (Statens offentliga utredningar), ISBN/ISSN: 91-38-22055-5, Stockholm.

Grahn, Patrik, 1991, Om parkers betydelse: parkers möjligheter att underlätta och berika föreningsverksamhet och arbete på daghem, skolor, servicehus och sjukhus, SLU, Alnarp.

Grahn, Patrik, Mårtensson, Fredrika, Lindblad, Bodil, Nilsson, Paula & Ekman, Anna, 1997, *Ute på dagis – Hur använder barn daghemsgården? Utformningen av daghemsgården och dess betydelse för lek, motorik och koncentrationsförmåga*. Movium, SLU, Alnarp.

Harvard, Ingegerd, 2006, *Mer åt fler på lekplatsen*, Sveriges kommuner och landsting.

Hurtig, Britt-Marie, 2001, Barnmiljö. *Att förebygga skador bland barn och att skapa bra barnmiljöer*, Folkhälsoinstitutet.

Grindberg, T & Jagtoien, Langlo, 2000, *Barn i rörelse*, Studentlitteratur.

Kommunförbundet, 2003, *Säkra lekplatsen! Olycksförebyggande utformning av lekplatser*, Svenska kommunförbundet, Stockholm.

Konsumentverket, 2002, *Olyckor på lekplatser och skolgårdar*.

Kylin, Maria & Mårtensson, Fredrika, *Gröna fakta 3/2005, Många kojor och mycket spring - att planera med barns perspektiv*, Movium, SLU.

Kylin, Maria & Lieberg, Mats, 2001, *Barnperspektiv på utemiljön*. Nordisk arkitekturforskning, Vol. 14, No 1:01, sid. 63-76

Kylin, Maria, 2004, *Från koja till plan. Om barnperspektiv på utemiljön i planeringssammanhang*, doktorsavhandling, SLU, Alnarp.

Lenninger, Anna & Olsson, Titti, 2005, *Lek äger rum*, Formas, Stockholm.

Lindholm, Gunilla, 1995, *Skolgården - vuxnas bilder - barnets miljö*, doktorsavhandling, SLU, Stad & Land nr 129, Alnarp.

Lindholm, Gunilla, 2000, *Mer att göra på skolgården? En undersökning av barns aktiviteter på 9 skolgårdar före och efter ombyggnad*, Stencil, SLU, institutionen för landskapsplanering Alnarp, Alnarp.

Lindholm, Gunilla, Paget, Susan, Åkerblom, Petter, *Gröna fakta 3/2001, Därför behövs skolgården!*, Movium, SLU.

Marhanke, Åke, Lenninger, Anna, Olsson, Titti, Åkerblom, Petter, *Gröna fakta 4/2000, Risk för lek!*, Movium, SLU.

Mårtensson, Fredrika, 2004, *Landskapet i leken. En studie av utomhuslek på förskolegården*,

Institutionen för landskapsplanering, Alnarp.

Nilsson, Nic, 2006, *Barnens stad - en barnvänlig stad för barns bästa, lek och inflytande*, IPA

Nilsson, Nic, 1975, *Lek för alla*, IPA

Nilsson, Nic, 2001, *Barnmiljö på 2000-talet - håller lärdomarna från 70-talet?*, Boverket, Karlskrona

Nilsson, Nic, 2003, *Barnperspektiv på planeringen*, IPA

Norén-Björn, Eva, 1977, *Lek, lekplatser, lekredskap. En utvecklingspsykologisk studie av barns lek på lekplatser*, Liber Förlag, Stockholm.

Olsson, Anna, 2006, *Buskar för barns utemiljö-kriterier för fungerande växtval*, examensarbete inom landskapsingengöringsprogrammet, Institutionen för landskaps- och trädgårdsteknik, SLU, Alnarp.

Olsson, Titti m fl, T21:1998, *Människans natur. Det grönas betydelse för vårt välbefinnande*, Byggeforskningsrådet, Stockholm.

Olsson, Titti, 1995, *Skolgården - det gränslösa uterummet*, Liber utbildning AB.

Olsson, Titti & Åkerblom, Petter, *Gröna fakta 4/2003, När förvaltning och skola samverkar skapas nya möjligheter*, Movium, SLU.

Olsson, Titti, *Gröna fakta 8/2006, Barn söker trygghet, spänning och utmaningar*, Movium, SLU

Paget, Susan & Åkerblom, Petter, 2003, *Från rastyta till pedagogiskt rum*. Utdrag ur: Selander, S. (red), 2003, *Kobran, nallen och majjen. Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning*. Forskning i fokus nr 12, Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, Liber Distribution.

Paget, Susan & Widgren, Ragnhild, 1988, *Stad & Land nr 64, En ny skolgård. Utvecklingsmöjligheter och problem genom fem skolgårdsförnyelser*, Movium och byggeforskningsrådet.

Persson, Anna, 2004, *Vad händer när parken ska fungera som skolgård? Friskolors utemiljö i Stockholms innerstad*, Institutionen för landskaps- och trädgårdsteknik, Alnarp.

Prellwitz, Maria, 2001, *Olika miljöers tillgänglighet för barn med rörelsehinder - hemmet, skolan, lekplatser*, licentiatuppsats, Institutionen för arbetsvetenskap, Luleå Tekniska Universitet.

Scamper, 2005, *Förskolemiljöer och barns hälsa*, Stockholms läns landsting, Stockholm.

Socialdepartementet, *Ett uppföljningssystem för barnpolitiken*, Ds 2007:9, Regeringskansliet, Socialdepartementet, Stockholm.

Statens offentliga utredningar 1970:1, *Barns utemiljö*, Stockholm.

Statens Offentliga Utredningar 2003:127, *Från barnolycksfall till barns rätt till säkerhet och utveckling*, Stockholm.

Titman, Wendy, 2000, *Grounds for Concern. A report on secondary school grounds*, Learning through Landscapes, Winchester U.K.

Åkerblom, Petter, 2003, *Trädgård i skolan - skola i trädgården. Om skolgårdens funktion och betydelse i ett plats- och lärandeperspektiv*, licentiatuppsats, Movium rapport 1:03, SLU, Alnarp.

Åkerblom, Petter (red.), 2006, *Skapande uterum, konferensrapport från Arvika 8-10 sept 2005*, Movium Rapport 3:2006, Movium, SLU.

Åkerblom, Petter, 2006, *Ut och lek! Kreativa miljöer för barn och unga*, Movium rapport 2:2006, Movium, SLU.

Åkerblom, Petter, 2005, *Lära av trädgård. Pedagogiska, historiska och kommunikativa förutsättningar för skolutvecklingsverksamhet*, doktorsanhandling, SLU.

Åkerblom, Karin & Petter, Stad & Land nr 115/1993, *Upptäck förskolans uterum!* Movium, Socialstyrelsen.

Internet

www.movium.slu.se

Om regeringsuppdraget och om moviums syn på barns miljö. (24 sept 2007)

www.naturskolan.lund.se

Världens största skolgårdsdatabas. (besökt vid ett flertal tillfällen under årets gång)

http://www.svd.se/nyheter/idagsidan/barnunga/artikel_403723.svd

Statens strålskyddsinstitut uppmanar till att planera för lummiga skolgårdar. (30 sept 2007)

<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/78062>

Om uppföljningssystemet för barnpolitiken. (25 sept 2007)

http://www.x.lst.se/NR/rdonlyres/06DD8701-CC17-4E1E-A059-9240724727B6/0/socialtsyns%C3%A4tt2007_9.pdf

Om barnkonsekvensanalyser. (8 nov 2007)

Alla foton är tagna av författaren där inte annat anges.